

Рівненський державний гуманітарний університет

Філологічний факультет

Кафедра стилістики та культури української мови

Дипломна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

**РОБОТА З ПРЕЦЕДЕНТНИМИ ФЕНОМЕНАМИ В КОНТЕКСТІ
КОГНІТИВНОЇ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ МОВИ У ПРОФІЛЬНІЙ
ШКОЛІ**

Виконала студентка VI курсу групи УМ-61

спеціальності 014 Середня освіта

(Українська мова і література)

Ткачук Ірина Сергіївна

Керівник – канд. пед. наук, доц.

Златів Леся Михайлівна

Рецензент – канд. пед. наук,

доц. Суржук Тетяна Борисівна

Рівне – 2020

ЗМІСТ

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ПРЕЦЕДЕНТНИЙ ФЕНОМЕН ЯК ОБ’ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Дослідження феномена прецедентності у лінгвістичній літературі	8
1.2. Психологічні та психолінгвістичні аспекти дослідження	15
1.3. Специфіка когнітивної методики навчання мови	23
Висновки до першого розділу	30
РОЗДІЛ II. СИСТЕМА РОБОТИ З ПРЕЦЕДЕНТНИМИ ФЕНОМЕНАМИ В КОНТЕКСТІ КОГНІТИВНОЇ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ МОВИ У 10 КЛАСІ ФІЛОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ.....	31
2.1. Аналіз програми і підручника з мови з боку досліджуваної проблеми	31
2.2. Вихідні положення експериментального навчання.....	46
2.3. Система вправ і завдань із застосуванням прецедентних феноменів	49
2.4. Перебіг і результати експериментального навчання.....	61
Висновки до другого розділу	71
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
ДОДАТКИ.....	80

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

ПВ – прецедентне висловлення;

ПІ – прецедентне ім'я;

ПС – прецедентна ситуація;

ПТ – прецедентний текст;

ПФ – прецедентний феномен.

ВСТУП

Сучасна українська літературна мова зберігає духовні, історико-культурні цінності й надбання попередніх років та століть життя українського народу, примножуючи їх та поповнюючи. Осмислення мови як національно-культурного феномена, що відтворює менталітет народу, зберігає глибоко національні традиції, є основним принципом сучасної лінгвістичної науки. Проблема взаємодії культури та мови є однією з актуальних у сучасній лінгвістиці, прикметною ознакою якої сьогодні є інтенсифікація розробки напрямів, що розглядають мову як культурний код нації, а не лише як засіб комунікації та пізнання.

Прецедентні феномени є значущими складниками культурно-мовної компетенції, оскільки їх зміст добре відомий представникам певної етнокультурної спільноти. Це вказує на важливість розгляду прецедентних феноменів у зв'язку з проблемою навчання мови.

У рамках сучасної парадигми досліджень актуальним є вивчення мови як інструменту пізнавальної діяльності людини. У мові людина зберігає результати пізнання навколишнього середовища, через неї передає здобуті знання. Саме тому вся увага дослідників зосередилася на проблемі особистості, її місії в мовній системі.

Прецедентний текст як один із компонентів мовної свідомості соціуму є одиницею розуміння людських життєвих цінностей за допомогою мови та культурної пам'яті.

Використання прецедентних феноменів є способом непрямой комунікації, тобто змістовно ускладненої комунікації, у якій розуміння висловлювання включає смисли, що не містяться власне у ньому, і потребує додаткових зусиль інтерпретації з боку адресата.

Текст на уроках української мови є найважливішим методичним засобом, який спрямований на реалізацію певних завдань, зокрема навчальних,

розвивальних і виховних. Важливим аспектом розуміння тексту є ще й декодування змісту прецедентних феноменів, що містяться у ньому.

У час духовної і моральної кризи сучасного суспільства учитель сьогодення повинен прищепити своїм учням найкращі людські якості, не дозволити панувати безпринципності, безідейності, аморальності сучасного молодого покоління. Саме у такому контексті актуальною постає проблема лінгводидактики – вивчення і застосування прецедентних феноменів на уроках української мови.

Актуальність роботи визначається беззаперечною цінністю прецедентних одиниць як актуалізаторів культурної пам'яті, необхідністю дослідження прецедентності з урахуванням специфіки використання їх на уроках української мови. З огляду на це продуктивним є дослідження мовних одиниць як маркерів лінгвокультурної ідентифікації людини та важливих складників національної та методичної когнітивної бази.

Прецедентні феномени неодноразово ставали об'єктом уваги вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (Ю. М. Караулов, А. Є. Супрун, Д. Б. Гудков, В. Г. Костомаров, Г. Г. Слишкін, І. В. Захаренко, В. В. Красних, Д. Б. Багаєва, Ю. О. Сорокін, О. А. Земська, В. О. Вуколова, Р. С. Чорновол-Ткаченко, К. С. Серажим тощо). Критерії виділення, типологію цих одиниць, їхній лінгвокультурний, прагматичний, методичний потенціал розглянуто в працях Ф. Бацевича, Т. Космеди, О. Селіванової, Ю. Караулова, Д. Гудкова, І. Захаренко, В. Красних, М. Пентилюк, Г. Удовіченко, О. Кучерук та інших.

Особливої ваги для вивчення прецедентних феноменів набуває аналіз системи вправ на уроках української мови з використанням таких феноменів. Характерними щодо різноаспектного дослідження означеної теми є профільні підручники з української мови. Визначення особливостей функціонування прецедентних феноменів на уроках мови пов'язане з необхідністю систематизації прецедентних феноменів як ефективного засобу творення вправ та завдань для підручників із української мови. Визначення особливостей функціонування прецедентних феноменів у контексті когнітивної методики на

уроках української мови дозволить з'ясувати важливі питання, які стосуються прикметних ознак організації навчання мови в профільній школі.

Об'єктом дослідження є процес навчання української мови у профільній школі, **предметом** – методика використання на уроках мови різнотипних прецедентних феноменів.

Мета роботи – проаналізувати лінгводидактичний потенціал прецедентних феноменів у шкільній мовній освіті профільного рівня, розробити систему вправ і завдань для уроків мови у класі філологічного напрямку та перевірити її ефективність.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- узагальнити підходи дослідників до поняття «прецедентний феномен»;
- окреслити особливості функціонування ПФ у когнітивній методиці;
- з'ясувати психологічні, психолінгвістичні та лінгводидактичні аспекти дослідження;
- проаналізувати шкільні програми та підручники з української мови для профільного рівня з боку досліджуваної проблеми;
- розробити експериментальну систему вправ і завдань для уроків мови в профільній школі та перевірити її ефективність.

У роботі ми використовували такі **методи наукового дослідження**: аналіз лінгвістичної, психологічної та лінгводидактичної літератури для визначення теоретичних основ дослідження, бесіда зі студентами, спостереження за навчальним процесом, педагогічний експеримент.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що його результати розширюють наукові знання про прецедентний феномен, зокрема його місце у навчальному тексті, що заповнює одну із малодосліджених ланок у сучасній лінгводидактиці.

Наукова новизна магістерського дослідження визначається тим, що під час роботи було узагальнено роль прецедентного феномена й з'ясовано особливості його реалізації в контексті когнітивної методики на уроках української мови у профільних класах.

Практична цінність роботи визначається тим, що її результати можуть використовуватись у процесі укладання методичних посібників, конспектів уроків для учнів профільних класів, а також для укладання матеріалів до навчального курсу «Методика профільного навчання української мови та літератури».

Апробація результатів дослідження. Розділи магістерського дослідження були обговорені на засіданнях кафедри стилістики та культури мови Рівненського державного гуманітарного університету. Окремі положення магістерського дослідження представлені у статті «Використання прецедентних феноменів на уроках української мови у профільних класах» (Пріоритети філологічної освіти : збірник наукових доповідей студентів, магістрантів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів Рівненщини й учнів відділення філології та мистецтвознавства Рівненської Малої академії наук учнівської молоді. – Рівне; Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2020. – Вип. 8. – С. 52 – 57).

Мета і завдання магістерського дослідження зумовили його **структуру**: вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел (80 позицій). Загальний обсяг роботи становить 98 сторінок, основний текст – 70 сторінок.

РОЗДІЛ І

ПРЕЦЕДЕНТНИЙ ФЕНОМЕН ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Дослідження феномена прецедентності у лінгвістичній літературі

Сучасна література, публіцистика і жива мова розмовного спілкування наповнені прислів'ями, приказками, фразеологізмами, власними назвами, крилатими словами і висловами, які наповнюються новим контекстом. Зважаючи на це, продуктивним є дослідження мовних одиниць як певних маркерів лінгвокультурної ідентифікації людини. Саме до таких знаків належать прецедентні феномени як значимі складники національної когнітивної бази.

Термін «прецедентний феномен» був запропонований Ю. Карауловим, під яким автор розуміє феномени: 1) значущі для тієї чи іншої особистості впізнавальному та емоційному плані; 2) ті, які мають надособистісний характер, тобто добре відомі широкому оточенню цієї особистості, включаючи попередників, сучасників; 3) такі, звернення до яких поновлюється неодноразово в дискурсі цієї мовної особистості [33].

Повне сприймання прецедентних феноменів залежить від фонових знань адресата, а також важливий сам прецедентний знак і характер його вживання в тексті.

Джерела прецедентності можуть бути різні, зокрема це міфологія та фольклор, література, історія, економіка, кіномистецтво та інші сфери життя, які стають основою для збагачення лінгвістики прецедентними феноменами [36].

Дослідниця І. Міхальова визначає прецедентні тексти як «готові» інтелектуально-емоційні блоки, культурно-аксіологічні знаки [45, с. 6], які в мовленні виявляють себе як прецедентні (ремінісцентні) імена та тексти. Зазначені блоки свідчать про інтелектуальну повноту розвитку особистості. Неважливо як вводилися прецедентні феномени у тексти: чи посередництвом

включення у нього цитати із вихідного тексту або імені персонажа, чи перифрази, в результаті ми стаємо свідкамивідправки до вже відомого, іншого тексту. Внесення прецедентних феноменів у різного стилю тексти є певним прийомом, який дозволяє та допомагає вирішити головні проблеми сприйняття тексту: передусім, це привертання мимовільної уваги, захоплення, формування настановна сприймання й запам'ятовування [36].

В. Красних у праці «Етнопсихолінгвістика та лінгвокультурологія» визначає головними такі ознаки прецедентних текстів: 1) вони добре відомі всім представникам певного етносу; 2) актуальні в когнітивному (пізнавальному і емоційному) плані (за прецедентним текстом завжди стоїть певне уявлення про нього, загальне і обов'язкове для всіх носіїв того чи іншого національно-культурного менталітету); 3) звернення до прецедентного тексту постійно поновлюється в мовленні [39].

Слід зауважити, що використання прецедентних текстів має відповідати таким умовам:

1. Усвідомленість адресантом факту відсилання до певного тексту.
2. Знайомство адресата з вихідним текстом і його здатність розпізнати відсилання до цього тексту.
3. Наявність у адресанта прагматичної передумови знання адресатом тексту [36].

Основою феномену прецедентності є спільність соціальних, культурних або мовних – фонових знань адресата й адресанта. До основних ознак прецедентності відносимо такі: ПФ добре відомі всім представникам лінгвокультурної спільноти; ПФ актуальні в когнітивному (пізнавальному й емоційному) плані (за ПФ завжди стоїть певне уявлення про них, загальне і обов'язкове для всіх носіїв того чи іншого національно-культурного менталітету); звертання до ПФ постійно поновлюється в мовленні представників того чи іншого етносу. Це те спільне та загальне, що об'єднує ПФ, які можуть бути як вербальними, так і невербальними (твори архітектури, живопису, музичні твори тощо).

Прецедентні феномени розрізняють за різними рівнями та формами, проте найбільш зрозумілою та уживанішою є класифікація за формою вербалізації, згідно з якою виділяють прецедентне ім'я, прецедентну ситуацію, прецедентне висловлення та прецедентний текст.

Прецедентною ситуацією вважають певну «ідеальну» ситуацію, яка коли-небудь існувала реально або належала до віртуальної дійсності створеного людиною мистецтва [39, с. 60]. Прецедентна ситуація є «еталонною» ситуацією з певними конотаціями [20, с. 107] та інваріант сприйняття ПС. Така сукупність диференційних ознак може бути простішою або складнішою та мати більшу чи меншу кількість елементів. Атрибутами ПС можуть бути суб'єкти-персонажі та/або предмети, які так чи інакше задіяні у певній ситуації [39, с. 64].

Д.Гудков вважає, що актуалізація, прецедентної ситуації може відбуватися: 1) шляхом конкретного найменування, коли на неї вказують конкретні прецедентні імена; 2) шляхом використання прецедентного імені, за яким стоїть мінімізоване уявлення про ситуацію, в якій особа діє, таким чином, коли вживається П, актуалізується також ПС; 3) шляхом використання прецедентного вислову; 4) за допомогою згадування ПТ, в якому була втілена прецедентна ситуація; 5) через звернення до реалій, які не є прецедентними, однак фігурують як фрагменти ПС, несучи прецедентність не самі собою, а як атрибути відповідної ситуації [19, с. 208-210].

Характеризуючи прецедентну ситуацію як «...певну «еталонну», «ідеальну ситуацію», пов'язану з набором певних конотацій, диференційні ознаки якої входять у когнітивну базу», науковці зазначають, що означенням прецедентної ситуації може бути прецедентне висловлювання або прецедентне ім'я [19].

Основним типом ПФ дослідники визначають прецедентний текст. Критично переглянувши та проаналізувавши розуміння прецедентного тексту Ю. Карауловим, Д. Гудков визначив деякі інші основні критерії ПТ: 1) наявність знайомого для більшості членів лінгвокультурної спільноти національно детермінованого мінімізованого уявлення про текст, це уявлення

задає інваріантсприйняття ПТ у цій спільноті; 2) яскрава конотативна, асоціативна та аксіологічнамаркованість такого уявлення; 3) постійне звернення до текстів цього типу у текстах, розрахованих на максимально широку аудиторію; 4) відсутністьнеобхідності в експлікації та семантизації національно-детермінованогомінімізованого уявлення ПТ для більшості членів лінгвокультурної спільноти; 5) існування в колективнійсвідомості жорсткого зв'язку: «символ» ПТ – національно-детермінованемінімізоване уявлення прецедентного тексту, який (зв'язок) не потребує експлікації через своюочевидність для лінгвокультурної спільноти [19, с. 167].

Взявши за основу тлумачення Ю. М. Карауловим прецедентного тексту, розробники теоріїпрецедентних феноменів І. В. Захаренко, В. В. Красних, Г. Д. Гудков, Д. В. Багаєва екстраполюють зазначену дефініцію на поняття «прецедентні феномени», наголошуючи, що Ю. М. Караулов розуміє термін «текст» дуже широко. Водночас прецедентний текст трактується науковцями як «...завершений і самодостатній продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності; поліпредикативна одиниця; складний знак, сума значень компонентів якого не дорівнює його змісту;прецедентний текст добре відомий будь-якому середньому члену національно-культурної спільноти; звернення до прецедентного тексту може багаторазово відновлюватися в процесі комунікації через пов'язані з цим текстом прецедентні висловлювання чи прецедентні імена»[24,с. 83].Допрецедентних текстів відносимо твори художньої літератури, тексти реклами, пісень, анекдотів,політичні та публіцистичні тексти тощо.

Прецедентний текст – це відомий твір, актуалізований в інших текстах, повернення до якого кероване лінгвокогнітивними механізмами інтертектуальності. Джерелами прецедентних текстів є фольклорні твори, художня література, пісенні тексти, Святе Письмо, рекламні й політичні тексти, анекдоти тощо. Особливість прецедентних текстів в тому, що жоден попередній текст не наводиться в новому повністю. Його активізацію виражаютьпрецедентними іменами, висловлюваннями, ситуаціями, які

пов'язані з прецедентним текстом. Іноді прецедентний антропонім є недостатнім у своїй вербальній формі для презентації прецедентної когнітивної структури та ситуації [4, с. 134].

У сучасній лінгвістиці прецедентне ім'я – це індивідуальне ім'я відомої людини, персонажа твору, назва події, артефакту тощо [64]; назва суспільного, історичного, культурного явища, текст чи особа, культурна реалія (відбиває і маркує особливості національного менталітету, етнічної та мовної свідомості)], які є настільки відомими й значущими для певної соціальної спільноти, що до них здійснюється регулярна апеляція в дискурсі [64].

Основним джерелом походження прецедентного імені виступає художня література. Не менш регулярними виступають християнські прецедентні імена, серед яких розрізняємо теоніми (Бог, Ісус Христос, Божий Син), агіоніми (Пречиста, Святий Миколай, Мадонна, Діва Марія), біблійні антропоніми (Ной, Мойсей, Адам, Єва, Каїн, Авель, Іуда).

Прецедентне ім'я є індивідуальним іменем, яке пов'язане або 1) з широковідомим текстом, який відноситься, як правило, до прецедентних, або 2) з ситуацією, широко відомою носіям мови, яка виступає як прецедентна, де ім'я-символ, який вказує на певну еталонну сукупність окремих якостей [20, с. 108].

Прецедентне ім'я тлумачиться дослідниками як «...індивідуальне ім'я, пов'язане або з широко відомим текстом, який зазвичай стосується прецедентного, або з прецедентною ситуацією; це так званий складний знак, використовуючи якого в комунікації здійснюється звернення власне не до денотата, а до набору окремих диференційних ознак цього прецедентного імені; складається або може складатися з одного чи більше елементів при цьому позначаючи одне поняття» [24, с. 83-84].

Нахімова Є. зазначає що прецедентні імена є власними іменами, які у тексті використовуються не тільки для позначення конкретної людини, але й як певний культурний знак, символ певних подій та якостей [49].

Атрибути прецедентного імені включають все те, що пов'язується з цим феноменом у свідомості, проте це не є необхідним для його сигніфікації.

Мінімізоване, національно-детерміноване уявлення прецедентного імені включає в себе також певний оцінний компонент, а саме одну з точок на осі «прекрасно/жахливо» [19, с. 239].

Використання прецедентного імені зумовлюється тим, що автор прагне за допомогою мінімальних засобів створити мисленнєвий образ в уяві читачів, надати тексту додаткової виразності та експресивності. Іноді в контексті можуть реалізуватися більше, ніж одна диференційна ознака прецедентного імені, причому в таких випадках не завжди очевидно, які саме асоціації домінуватимуть.

Прецедентне висловлення є ще одним видом за формою вербалізації прецедентних феноменів, це – репродукований наслідок мовно-мисленнєвої діяльності; що становить завершену й самодостатню одиницю, яка може бути або не бути предикативною; складний знак, сума значень якого не дорівнює його смислу: останній завжди «ширше» простої суми значень. Прецедентний текст і прецедентна ситуація зберігаються в когнітивній базі у вигляді інваріантів сприйняття й можуть бути вербалізовані, якщо є на це потреба. До числа прецедентних висловлювань належать цитати з текстів різного характеру та вислови відомих особистостей [36].

В. Красних у структурі прецедентного висловлювання виділяє: 1) поверхнєве значення, яке дорівнює сумі значень компонентів висловлювання; 2) глибинне значення, яке не дорівнює простій сумі значень компонентів висловлювання, однак є певним семантичним результатом поєднання компонентів ПВ, що формують його лексико-граматичну структуру; 3) системний смисл, який є «сумою» глибинного значення висловлення та знання ПФ (тексту, ситуації) та пов'язаних із ним конотацій [39, с. 101].

Не всі прецедентні висловлювання можуть мати усі три рівні значень, на основі чого Д. Гудков виокремлює три типи прецедентних висловів: 1) ПВ, у яких є лише поверхнєве значення 2) ПВ, у яких є як поверхнєве, так і глибинне значення (поверхнєве значення присутнє, однак ПВ набуває додаткового символічного змісту, пов'язаного з ПТ чи ПС): 3) поверхнєве значення

фактично відсутнє, а системний смисл актуалізується через глибинне [19, с. 198]. Найбільше труднощів зазвичай виникає з правильним трактуванням третього типу прецедентних висловлювань, для яких необхідні складніші процедури для інтерпретації.

Деякі дослідники вважають, що поняття прецедентності й інтертекстуальності є суміжними та такими, що мають однакову природу [58]. Якщо розуміти інтертекстуальність формально, або з власне мовознавчого погляду (як зв'язок двох текстів на основі наявності в тексті-реципієнті елементів тексту-донора), то вона становить різновид прецедентності (як зв'язку між двома феноменами, не обов'язково вербальної природи). У випадку, якщо ми аналізуватимемо інтертекстуальність у широкому розумінні, як діалог тексту з культурою, тоді поняття прецедентності й інтертекстуальності можна вважати тотожними.

З огляду на те, що ми аналізуємо інтертекстуальність як лінгвістичне явище, адже в методиці мови таке поняття майже не використовується, ми зосереджуємося лише на вербальній апеляції до прецедентних феноменів засобами інтертекстуальних одиниць, яка може бути прямою та непрямою. Пряма вербальна апеляція полягає у використанні готового вербального утворення з обов'язковою вказівкою на джерело його походження (автора, прототиповий текст або ситуацію). Непряма вербальна апеляція характеризується імпліцитним зв'язком між прототекстом й інтертекстуальною одиницею в дискурсі. Реципієнт має встановити цей зв'язок і лише за такої умови він здобуде повне розуміння авторського повідомлення. Непряма, або імпліцитна, вербальна апеляція до прецедентного феномену може відбуватися через прецедентні одиниці, що є атрибутами прецедентних феноменів, й алюзії, які описують прецедентний феномен, не називаючи його і не використовуючи його атрибутів [36].

Отже, прецедентними є феномени, що добре відомі та зрозумілі всім представникам національно-лінгвокультурної спільноти, апеляція до яких постійно відновлюється у їх свідомості та мовленні. Вони поділяються на

прецедентні імена, вислови, тексти, які в совою чергу, на підсвідомому рівні, апелюють до тієї чи іншої знакової події, ситуації тощо.

1.2 Психологічні та психолінгвістичні аспекти дослідження

Використання різного типу прецедентних феноменів у шкільному вивченні мови передбачає дослідження психології сприйняття, розуміння й тлумачення учнями поданого матеріалу. Тому слід зробити певний відступу психологічну науку, щоб детальніше дізнатися, чим живе та цікавиться учень старшої школи.

У підлітковому віці основним соціальним середовищем, де більшість свого часу перебуває дитина залишається школа, проте в 10–11 класах не тільки школа фігурує у житті учня, з'являються інші, додаткові соціальні середовища, які по різному впливають на дитину. Досить тісно пов'язані зовнішні умови розвитку із умовами внутрішнього розвитку. На психічному та особистісному рівнях розвитку відбуваються значні зміни у змісті та співвідношенні головних особистісних мотивацій здобувача середньої освіти. На цьому етапі розвитку у дитини виникає певний комплекс потреб, який в порівнянні із середньою школою збільшується. Ці потреби виражаються в прагненні зуміти знайти та проявити себе, віднайти своє місце між ровесниками, за межами школи, стати частиною і приєднатися до дорослого життя та діяльності в ньому.

Важливе місце у соціалізації підлітка займає сім'я, а також важливим показником є рівень стосунків із батьками та між батьками. Якщо ці стосунки хорошими і батьки завжди враховують потреби дитини та вміють оцінити потенційні можливості, тоді його характер вибудовується на засадах взаємоповаги та довіри, учень легко долає труднощі у навчанні та спілкуванні, стає соціально зрілим і впевнено почуває себе в соціумі, освітньому середовищі, між групою ровесників та інших середовищах, які існують у його житті.

Основним чинником, який впливає на розвиток підлітка є його активна позиція в соціумі, яка спрямована на вивченнявзірцево важливих зразків поведінки та цінностей для нього, на побудову гарних стосунків не тільки з дорослими, а й з ровесниками. Часто підлітки долучаються до різних видів суспільно корисної діяльності, що допомагає розширити сферу спілкування, можливості розуміння соціальних цінностей, а також сприяють формуванню моральних цінностей людини [62, с. 109-110].

Соціальне становище учня старшої школи характеризують двома системами стосунків – з однолітками та з дорослими. Здобувач середньої освіти починає не тільки усвідомлювати, але й по-різному проявляє себе у них. Всім відома характеристика учня цього віку: «Вже не дитина, але ще і не дорослий», а також спрощене її тлумачення – джерело конфліктів із учнем: вимоги до нього є, а прав він ще немає. Почуття «я вже дорослий» в учня старшої школи гостро проявляється у прагненні бути повністю самостійним, він бажає зробити щось для того, щоб навколишні прислухались до нього та завжди зважали на його думку [55].

Проте основним видом діяльності для старшокласників виступає навчальна діяльність. Центральним новоутворенням особистості у ранній юності є готовність старшокласника до визначення та позиціонування себе у житті, осередком якого є вибір майбутньої професії. Учень надає перевагу тим видам навчальної діяльності, які, за його переконанням, роблять його дорослим у власних очах та в очах значущих для нього інших, а також знадобляться йому у майбутньому. Здобувачів середньої освіти, для яких головною діяльністю є навчання часто приваблюють самостійна робота на уроці, складний, але цікавий навчальний матеріал в якому треба самостійно розібратися, можливість зуміти організувати свою активну пізнавальну діяльність без допомоги і поза межами школи. Проте, часто учень не може самотійно реалізувати нові види та форми навчання, адже він ще недосить досконало володіє способами їх виконання. Тому саме в цьому йому має допомогти педагог надаючи учневі підтримку та

стимулюючи його пізнавальні інтереси, заохочуючи його до подальших зусиль, вселяючи йому впевненість та віру в себе [56].

У підлітковому віці зміст навчання розширює свої межі, адже навчання набуває більш ширшого значення, яке виходить за межі школи, навчальних програм, а ще й здійснюється самостійно. Багатоучнів прагнуть залучення до розумової роботи, для того щоб оволодіти новими цікавими та потрібними знаннями та вміннями, усвідомити свій більший чи менший інтерес до певних навчальних предметів і відповідних галузей науки, мистецтва, спорту тощо. У деяких підлітків обсяг знань із однієї чи кількох галузей може інколи перевищувати вікову норму [62].

Навчання у школі може стати для підлітка нецікавим, рутинною працею чи формальною діяльністю. Якщо серед цінностей учня набуття знань не є суттєвим та необхідним видом діяльності, тоді основною метою навчання будуть оцінки. Крім навчання в школі як необхідного виду діяльності, здобувач середньої освіти повинен мати чітко сформовану позицію, наприклад старатися бути кращим учнем класу чи вирізнитися з-поміж інших школярів [56].

Сприятливі умови для розвитку старшокласника як особистості складаються тоді, коли навчання, як діяльність, та здобуття знань стає для старшокласника необхідним і важливим. У такому віці з'являються нові причини для навчання, вони пов'язані з формуванням ідеальної, подальшої життєвої перспективи, професійних намірів і самосвідомості. Різноманітні цілі допомагають організувати і скерувати самостійну діяльність дитини. Виконання різних завдань, зокрема пізнавальних і продуктивно-творчих, навчання набуває особистісного характеру, перетворюється на певний саморозвиток, самоосвіту, а також стимулює самовдосконалення підлітка. Систематична незадоволеність собою і прагнення бути надалі реалізованим та здійснити задумане насичують його пізнавальну активність [59].

Одним із провідних мотивів поведінки та діяльності підлітка є активна його взаємодія з однолітками, яка породжує у ньому прагнення посісти належне місце серед них [59].

Підліток готовий поступитися своїми поглядами та переконаннями заради самоствердження та визнання його ровесниками, інколи він може здійснювати вчинки, які суперечать його моральним настановам, цінностям. Таке самоствердження спонукає важких підлітків до порушень норм і правил поведінки. Відчуття посягання на честь і гідність, втратити авторитет серед друзів – найбільша трагедія для підлітка.

Самостверджуватись підліток сучасності може по різному. Найпростішим виявом самоствердження є абсолютне наслідування дорослих, використання їх шкідливих звичок, основні особливості поведінки (хороші та шкідливі звички). На батьків та вчителів покладений зобов'язок - активно боротися з цим, наводячи приклади позитивних, правильних зразків для наслідування (літературні герої, історичні діячі, відомі особистості). Найважливішим є те, щоб батьки та вчителі зуміли підібрати такі зразки, які були б гідними зразками для наслідування підліткам [59].

Хорошими, правильними та позитивними проявами самоствердження підлітків є заняття спортом, праця в родині, школі, на виробництві, а також виконання суспільно корисних справ. Інтелектуальна впевненість учнів відбувається в їхній навчальній і позанавчальній пізнавальній діяльності та реалізації пізнавальних потреб й інтересів. Підлітки із захопленням займаються дослідницькою діяльністю в навчально-наукових гуртках, їм подобається участь у відкриттях різних заходів та секцій [60].

Підлітковий вік є чутливим для розвитку самосвідомості особистості. У підлітків виникає певний інтерес до себе, до своїх якостей, потреба оцінити та порівняти себе з іншими однолітками, розібратися у своїх почуттях і переживаннях. На основі розвитку самосвідомості, зростають вимоги до себе, свого становища серед ровесників і старших, у них з'являється прагнення до самовиховання. Вони намагаються розвивати в собі позитивні якості, а також боротися з негативними рисами. Та невеликий досвід прожитих років і ще не до кінця сформований життєвий світогляд часто породжують суперечності між потребою у самовихованні і невмінням реалізувати її [59].

У здобувачів освіти підліткового віку самооцінка стосується таких моральних якостей як чесність, добро, честь, справедливість тощо. Учні старших класів стають більш критичними до себе, хоча часто вони не хочуть визнавати свої негативні якості, проте вони у своєму віці вже можуть усвідомлювати потребу позбутися їх і можуть самостійно дізнатися як краще це зробити, а також вони прагнуть до самовиховання. Проте їх самооцінка є нестійкою та не завжди адекватною [60].

Адекватне ставлення до себе відбувається завдяки оцінці значущих для них людей, авторитетних із якими підліток спілкується. Вагомий вплив на підлітка має також і педагог. Його об'єктивна, справедлива, а інколи вимоглива і разом із тим доброзичлива оцінка сприймається підлітком досить адекватно, без внутрішнього супротиву, а також стимулює його працювати над собою. Виховного значення набувають вказівки педагога. Вони допомагають дітям усвідомити і позитивні, і негативні аспекти їхньої поведінки, пояснюють наслідки необдуманих, неморальних вчинків, радять як краще виправити недоліки. Вагомо впливають на поведінку підлітка обов'язки і доручення, які він має виконувати. Підліток відчуває підвищену потребу у схваленні й визнанні дорослими та друзями. Тому він активно шукає таке оточення, в якому відчуває позитивне ставлення до себе, своїх учинків, має змогу переконатися, що він доросла, затребувана, самостійна людина [68].

Прогресивний розвиток свідомості учнів-підлітків, який проявляється у формуванні особистісної рефлексії, самооцінки, самокритичності, в зацікавленні в новій інформації, особливо соціально-психологічної, нерідко породжують сумніви у вже набутому досвіді, поведінці дорослих, а також проблемну світоглядну ситуацію, що вимагає переосмислення цінностей, розв'язання різних світоглядних завдань. Однак через недостатність досвіду, знань, здібностей у них погано виходить їх розв'язати. Коли виникає така ситуація, особливо цінними є порада, допомога, співучасть дорослих, зокрема і учителя, увага якого повинна бути спрямована на формування світогляду

старшокласника як основи його усвідомлених потреб, які наштовхують діяти відповідно до власних цінностей[59].

Підліткова пора дуже сприятлива для розвитку моральної самосвідомості та свідомості, які створюють можливості для регуляції поведінки дитини. Проте поведінка в дійсності ще не цілком регламентується підлітками. Оволодіти своєю поведінкою їм дається нелегко, зазвичай вони зіштовхуються з такими труднощами, як невміння стійко керуватися певною метою, систематично здійснювати над собою самоконтроль, а також із притаманними дітям навіюваністю та імпульсивністю [62].

Отже, головним чинником в психології учня старшої школи є формування високого рівня самосвідомості, розуміння своїх індивідуальних якостей та самооцінки. Підлітковий вік учня є важливим етапом соціалізації та розвитку, у межах якого відбувається становлення його спонукальної сфери. Слід зауважити, що саме в цей період, враховуючи всі чинники, формується світогляд, мотиваційне поле, розвивається моральна свідомість, формується система цінностей у дітей старшого шкільного віку.

Зараз, у період відновлення та збагачення української національної духовності, ми постаємо перед необхідністю доповнення наукового світогляду народним, історичним, релігійним, особливо в галузі виховання дітей на принципах народної мудрості та моралі. Історичні події, народні звичаї та різні тлумачення давали багато імпульсів для здійснення і підвищення моральних якостей. Саме такі джерела виховують високоморальну людину. Тому використання прецедентних текстів, у різному форматі, будуть досить доречними на уроках української мови, особливо у профільних класах.

Профільне навчання забезпечує диференціацію освіти, створює хороші умови для виявлення задатків, а також для можливості розвитку інтересів і здібностей кожного учня, таке навчання має на меті забезпечити більш глибоку та змістовнішу підготовку старшокласників у тій галузі знань і діяльності, до яких у них сформувалися певні здібності та інтереси.

Систематичне вивчення курсу української мови закінчується в основній школі, тому основним завданням старшої ланкистає забезпечення якісно вищого рівня володіння мовою наоснові раніше вивченого і засвоєння нових знань. У старшій школі посилюються вимоги доучнівського мовлення та висловлювання, його змістуй мовного оформлення.

Використовуючи історичні, народні, релігійні тексти, імена, висловлювання на уроках рідної мови, потрібно враховувати психологію сприйняття учнями історичних, а особливо релігійних текстів, зокрема не лише сприйняття є важливим у вивченні прецедентних феноменів, а й розуміння та якість тлумачення. Тому потрібно використовувати тексти, які будуть доступні й зрозумілі для школярів певного віку, або ж адаптовувати їх для кращого розуміння та засвоєння.

Для більшого зацікавлення та сталого розвитку мовних навичок учнів слід проводити різноманітну роботу, зокрема роботу над текстом як перед читанням уривка, так і після, щоб допомогти учням зрозуміти зміст тексту, розібрати та проаналізувати ту чи іншу ситуацію, до якої свідомо відносить прочитане, і актуалізувати нові мовні явища, які вивчаються на уроці. Готуючись до уроку, учитель повинен розуміти, що йому слід застосовувати різнотипні вправи та залучати когнітивну та комунікативну методику під час роботи з текстами, які можна віднести до прецедентних, залучати учнів до розумових операцій більш складного рівня, таких як аналіз, критика, оцінювання, аби заохотити до більш активного та детального обговорення прочитаного, а також розвитку усного мовлення, яке допоможе формувати і висловлювати свої думки та ставлення до прочитаного.

Для прикладу, це може бути встановлення зв'язку з раніше вивченими і самостійно прочитаними творами; знайомство з історією та географією певної події, аналіз сюжетно-композиційних особливостей (якщо це текст); робота над словесним ілюструванням уривків тексту (характерна для історичних ситуацій та текстів), знаходження речень, які відображають головну думку, підтверджують або спростовують певні твердження; поділ тексту на логічно

завершені частини і постановка запитань до них; відповіді на питання до тексту; наведення аналогій із власної життєвої практики із проведенням паралелей; коментування подій, епізодів або вчинків героїв, що містяться в тексті; порівняння головних героїв із прототипами; зіставлення текстів із творами інших видів мистецтва; визначення його місця в історико-літературному процесі; переказ фрагментів тексту або їх інсценування; написання творчих робіт тощо. Вибір форм і методів роботи залежить від уяви та фантазії, підготовки вчителя і конкретних цілей, які він ставить перед собою й здобувачами освіти на кожен конкретний урок, щоб досягти поставленої мети у вивченні української мови.

Читаючи відомий текст, історичні події, цікаві ситуації, які відносять його в ту епоху чи історичну дату, учень вибудовує власну систему цінностей, аналізуючи події прочитаного відповідно до вищого змісту – загальної культури. Засвоєння морального, інтелектуального, емоційного досвіду, який містить кожен текст, який підсвідомо відносить до тих чи інших подій, веде до духовного росту людини, самовдосконалення, що особливо актуально на сучасному етапі деградації, занепаду моральних цінностей учнів і суспільства загалом. Цінності та символи, які втілюють в себе прецедентні тексти різних видів, не лише зберігаються, але й відтворюються, стаючи важливим чинником культури, розкривають свій сенс для виховання нових поколінь. Емоційність та співпереживанняу процесі читання різнотипних текстів із виявом прецедентності народжує унікальний ефект пережитого та набуття особистого досвіду для подальшого життя. Набутий досвід морально та духовно збагачує особистість, піднімає на новий щабель розвитку, тим самим дозволяє відчувати свій емоційний зв'язок із людством, його сьогоденням, майбутнім та особливий взаємозв'язок із минулим.

Отже, урок, на якому підліток долучається до минулого та розуміє реальне сьогодення, використовуючи не тільки речення, а й тексти та інші прецедентні феномени, які відсилають його в ту чи іншу ситуацію, постає

важливим у формуванні моральних цінностей підлітка у його нелегкому періоді набуття знань для формування власного, впевненого Я.

1.3 Специфіка когнітивної методики навчання мови

Сучасні методи в процесі навчання в першу чергу стосуються психічних особливостей і пізнавальних переваг учнів, розвиток у них адекватного уявлення про систему досліджуваної мови і здатності до реального спілкування в суспільстві.

Для реалізації професійно орієнтованого навчання з урахуванням сучасних тенденцій і методів вважаємо, що в його основу слід покласти когнітивно-комунікативний метод, що найбільше відповідає ідеям комунікативності, свідомості й професійної спрямованості навчання української мови у старшій школі.

Комунікативна спрямованість занять передбачає організацію системи знань, умінь і навичок, яка дає можливість учневі сформувати низку компетенцій (лінгвістичну, соціокультурну, дискурсивну, соціальну, стратегічну). Поняття когнітивного методу поступово входить у сферу викладання мов. Когнітивний метод до викладання мов виник як реакція на прямий підхід, що передбачає інтуїтивне засвоєння мови в процесі спілкування. Він отримав методичну реалізацію насамперед у межах свідомо-практичного методу навчання та в методиці викладання мов[9].

У лінгводидактиці, на думку О. Кучерук [41], когнітивний напрям визначають із огляду на потребу освіти й суспільства у формуванні мовної особистості, щоденно носієм мови і певної системи концептів, за допомогою яких учень пізнає світ.

Вагомими в контексті мовної сучасної освіти стають концепції когнітивної та комунікативної методики навчання української мови. Слід зазначити, що дуже часто когнітивний та комунікативний метод навчання об'єднують в єдине ціле, адже вони в навчання української мови є важливою

профільній школі, адже вона зорієнтована на пізнавальну діяльність, яка є провідною у процесі навчання[22].

Спрямованість занять у комунікативному аспекті передбачає організацію системи знань, умінь і навичок, яка дає змогу учневі сформувати низку різних компетенцій (лінгвістичну, дискурсивну, соціокультурну, стратегічну, соціальну). Логічна категорія когнітивного методу поступово з'являється у сфері викладання мов. Загалом когнітивний метод виник як реакція на прямий підхід, що передбачає засвоєння мови на інтуїтивному рівні в процесі спілкування. Він отримав свою методичну реалізацію спочатку у межах свідомо-практичного методу навчання, а згодом в методиці викладання мов[9].

Основоположником когнітивної теорії навчання вважають американського психолога Дж. Брунера. Учений зазначив і обґрунтував три стадії вивчення не тільки мови, а й будь-яких інших предметів:

- отримання нової інформації у вигляді знань;
- закріплення набутих знань, їх розширення і застосування під час розв'язання нових завдань;
- перевірка адекватності застосування сформованих знань, умінь, навичок [10, с. 125].

Дуже часто когнітивний та комунікативний метод навчання об'єднують в єдине ціле, адже вони доповнюють одне одного, тому реалізація когнітивно-комунікативного підходу до навчання української мови відбувається через усвідомлення значення понять *мовлення, мова, мовленнєва діяльність і спілкування* у контексті узагальнення й систематизації знань старшокласників, поєднуючи тим самим мовленнєвий, мовний, соціокультурний та діяльнісний компоненти усіх змістових ліній мовної освіти у профільній школі [53, с. 127].

Структура когнітивного навчання має бути спроектована насамперед на розвиток мислення як психічного пізнавального процесу, під час перебігу якого на основі раніше здобутих знань і досвіду у процесі виконання ряду мисленнєвих операцій відбувається формування нових знань, прихованих від

безпосереднього чуттєвого сприйняття і вираженого за допомогою слова, мовлення, мови[22].

Мова бере активну участь в усіх видах мислення людини. Незалежно від того, чи носять абстрактний або конкретний характер, мислинні операції завжди отримують вираження в мові. Будь-який інтелектуальний процес і представлення його результату, безпосередньо пов'язаний із мовою, яка слугує системою різноманітних знаків, які можуть розкладатися на одиниці меншого порядку і сходитися в одиниці більш складного порядку[22].

Ми вважаємо, що вагомою психолінгвістична теорія слова, запропонована А. Залевською, яка включає такі положення:

- 1) слово має розглядатися на фоні взаємозв'язку мовлення, пам'яті, мислення;
- 2) необхідний вихід на індивідуальну картину світу;
- 3) обов'язковим є врахування емоційної оцінки слова особистістю;
- 4) в лексичному компоненті слова можуть відбиватися національно-культурні особливості мови [51, с. 56].

Інноваційні методи в процесі навчання мови стосуються, насамперед, психічних особливостей і пізнавальних переваг здобувачів освіти, також сталий розвиток у них адекватного уявлення про систему досліджуваної мови і здатності до реального спілкування в суспільстві. Для того щоб реалізувати професійно орієнтоване навчання, враховуючи сучасні тенденції і методи, вважаємо, що в його основу слід покласти когнітивно-комунікативний метод, який найбільш вдало відповідає ідеям комунікативності, свідомості й навчання української мови професійної спрямованості.

Когнітивна лінгвістика досліджує ментальні процеси, що відбуваються при сприйнятті, осмисленні, пізнанні дійсності свідомістю, а також види і форми їх ментальних репрезентацій, що є дуже важливим під час вивчення прецедентних феноменів. Вона входить як складник до когнітології – інтегральної науки про когнітивні процеси усвідомості людини, що забезпечують оперативне мислення та пізнання світу. Когнітологія

досліджує моделі свідомості, пов'язані з процесами пізнання, з набуттям, виробленням, зберіганням, застосуванням, передачею людиною знань, із представленням знань обробкою інформації, яка надходить до людини різними шляхами, з переробленням знань, прийняттям рішень, розумінням людської мови, логічним виведенням, аргументацією та з іншими видами пізнавальної діяльності [38, с. 24]

Тому когнітивно-комунікативний метод у навчанні української мови спирається на принцип усвідомлення у викладанні. Усвідомлення може належати як до суб'єкта діяльності (усвідомлення себе, рефлексія), так і до змісту, процесу діяльності. У викладанні та вивченні української мови це означає, що використання певних лінгвістичних явищ, зокрема прецедентних феноменів, має спиратися на мислення і дії, що лежать в основі розуміння й використання цих явищ у мовленні.

У межах когнітивного підходу до навчання мови учень є активним та свідомим учасником процесу навчання, а необ'єктом вчителя у навчальній діяльності. Тобто, між здобувачами освіти й учителем реалізуються суб'єкт-суб'єктні відносини. Використовуючи таке навчання, учитель повинен навчитися викликати в учня справжній інтерес чи зацікавлення до предмета, спілкування і до себе як до цікавого співрозмовника.

Когнітивно спрямоване навчання спілкування українською мовою має особистісно обумовлений характер. Такий підхід до навчання передбачає організацію та управління освітньою діяльністю учнів, означає переорієнтацію цього процесу на постановку й розв'язання конкретних навчальних завдань.

В когнітивно-комунікативній методиці основним засобом навчання української мови є текст. Вивчаючи прецедентні феномени, ми також розглядаємо текст як один із основних носіїв прецедентності. Текст є посередником між учасниками процесу спілкування, важливим компонентом у структурі комунікативного акту між адресантом (тим, хто висловлюється) і адресатом (тим, хто приймає висловлювання). За висловленням

О. О. Селіванової, «упорядковане поєднання концептів у свідомості людини становить їїконтекстуальну систему» [66, с. 26].

Мова як транслятор культури за допомогою текстів прилучає школярів до культури нації і людства, сприяє розвитку культурологічної комунікації (соціокультурна змістова лінія). Текст дає змогу визначити завдання на всіх рівнях, повторити мовленнєвознавчі відомості (визначити тип, стиль мовлення, способи об'єднання речень у межах складного синтаксичного цілого, засоби зв'язності речень у тексті, здійснити актуальне членування речення тощо) і в межах вправ визначити місце прецедентного феномена в навчанні мови [3].

Сприймання й розуміння тексту мають становити єдиний процес. Психолінгвісти виокремлюють чотири рівні розуміння тексту.

➤ Перший рівень характеризується усвідомленням того, про що говориться, теми висловлювання тобто найзагальнішим, поверхневим розумінням.

➤ Для другого рівня властиве розуміння того, про що говориться, встановлення смислових зв'язків, композиційної структури тексту.

➤ Третій рівень передбачає усвідомлення того, якими засобами автор реалізує свій задум, тобто проникнення не тільки у зміст, але й у форму тексту.

➤ Четвертий рівень розуміння характеризується виявленням глибинного змісту, проникненням у підтекст, усвідомленням мети і ідеї висловлювання [51, с. 30-32].

У когнітивно-комунікативній методиці провідними є такі типи когнітивно-розвивальних вправ:

- аналітичні, пов'язані з аналізом текстового матеріалу;
- комунікативні, що передбачають залучення учнів до активної комунікативної діяльності, спрямовані на формування інтелектуально-креативних здібностей учнів: мовного чуття, дару слова, мислення, мовлення, уваги, спостережливості тощо;

- асоціативні, які спонукають учнів до виявлення емоційно-почуттєвого ставлення до тексту й навчального матеріалу, що досліджується на його тлі;
- дослідницькі, що передбачають залучення учнів до творчості через пошук, шляхом створення й розв'язання проблемних ситуацій[9].

Використовуючи вище згадані типи вправ, ми можемо розглядати прецедентний феномен у всіх його проявах. Змушуючи учнів думати та аналізувати вправи, де наявні прецедентні феномени, ми цілеспрямовано відсилатимемо їх на підсвідомому рівні до тих чи інших ситуацій, імен, відомих текстів, висловів, які є чітким виявом прецедентності.

Реалізація когнітивно-комунікативної методики навчання української мови у всіх її проявах полягає в розвитку вмінь сприймати, відтворювати, продукувати інформацію, формувати у свідомості учня мовну й концептуальну картини світу крізь призму української культури, допомагаючи при цьому розвитку комунікативної компетентності учнів. Основним стає заохочення та залучення активних мисленнєвих операцій у процесі виконання різнорівневих вправ, успішний результат яких пов'язаний із пізнавальною активністю й самостійною роботою здобувачів освіти щодо пояснення й доведення мовних явищ, понять, зв'язків, закономірностей.

Зміст шкільного курсу української мови зазнав істотних змін, тому практика реалізації когнітивно-комунікативної методики на уроках української мови, зокрема і у процесі вивчення прецедентного феномена, має орієнтуватися на те, щоб пропонований програмою теоретичний і практичний мінімум, необхідний для глибокого розуміння й засвоєння мовних явищ, розширював лінгвістичну ерудицію школярів, підвищував рівень мовного чуття, збагачував мисленнєві процеси, розвивав творчі здібності та формував комунікативну компетентність шляхом практичної діяльності.

Отже, когнітивна та комунікативна методики спрямовані на виконання головного завдання мовної освіти за сучасних умов – формування комунікативної компетенції того, хто вивчає мову, і цілком відповідає загальноєвропейським орієнтирам із питань мовної освіти. Кожна з

цих методик має свої завдання, але, інтегруючись, вони виконують головну функцію – формування і подальший розвиток мовної особистості на засадах неперервної мовної освіти.

Така методика забезпечує досягнення головної мети мовної освіти – формування й розвитку комунікативної компетенції кожного, хто вивчає українську мову як рідну і як державну. А отже, когнітивно-комунікативний підхід до навчання мови, що сформувався на базі провідних ідей означених методик, є одним із найпріоритетніших у реалізації стандарту мовної освіти в Україні.

Висновки до першого розділу

Отже, у цьому розділі ми узагальнили підходи дослідників до поняття «прецедентний феномен», окреслили особливості функціонування ПФ у когнітивній методиці, з'ясували психологічні, психолінгвістичні та лінгводидактичні аспекти дослідження.

Прецедентний феномен – це відомий, значущий як на емоційному, так і на пізнавальному рівні феномен, що свідомо відсилає нас до тієї чи іншої події чи ситуації. Поняття «феномен» не можна чітко окреслити чи дати повноцінне його визначення, це поняття є широким і включає прецедентне ім'я, ситуацію, текст і подію чи сталий вислів. Прецедентні феномени свідомо відносять читача в історію минулого, у думках з'являється певна картина чи ситуація, що несе в собі культурний розвиток та певне духовне збагачення.

Щоб дати характеристику прецедентності та значущості використання феноменів, дослідники пропонують нам класифікацію, яка допомагає розділити та визначити різнотипні феномени прецедентності та вміле їх застосування. Мовцеві стає зрозумілою різнорівнева потреба використання прецедентних феноменів.

Прецедентні феномени актуалізують у пам'яті читача тексти української та світової літератури, пам'ятки давньої літератури, давньогрецькі і слов'янські міфи, біблійні оповіді, історичні й суспільно-політичні події, мистецькі твори.

Прецедентний феномен – це іще один вияв культури та ментальності українського народу. Дуже часто прецедентні феномени використовують на уроках української мови, зокрема в профільних класах. Робота з прецедентними феноменами в контексті когнітивної методики навчання на уроках мови надзвичайно ефективна, оскільки допомагає здобувачеві середньої освіти всебічно розвиватись.

РОЗДІЛ II

СИСТЕМА РОБОТИ З ПРЕЦЕДЕНТНИМИ ФЕНОМЕНАМИ В КОНТЕКСТІ КОГНІТИВНОЇ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ МОВИ У 10 КЛАСІ ФІЛОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ

2.1 Аналіз програми й підручника з мови з боку досліджуваної проблеми

Проаналізуємо чинні програми з української мови для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів із боку можливостей для використання прецедентних феноменів на уроках мови. Об'єктом аналізу стала чинна програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів «Українська мова. 10-11 класи» 2017 року.

У програмі зазначено, що основна мета профільного навчання української мови (філологічний напрям, профіль – українська філологія) (*далі – профільного навчання*) полягає у формуванні інтелектуально розвиненої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатого мовної особистості, яка вільно володіє виражальними засобами сучасної української літературної мови, її стилями, різновидами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), відзначається активною громадською позицією, готовністю до подальшого професійно орієнтованого навчання, спроможна самостійно визначати цілі самонавчання, самовиховання й саморозвитку та дієво їх реалізовувати [46].

Мовна і мовленнєва змістові лінії програми є основними, які визначають предмет навчання та його структуру, супроводжуються певними вимогами до навчання та досягнень учнів, кількістю годин, що виділяються на їх засвоєння, а інша, соціокультурна змістова лінія є допоміжною, спільною з іншими навчальними предметами, але не менш важливою, адже складно оволодіти культурою мовлення, не знаючи основи національної і загальнолюдської культури та не виробивши рис культури мислення.

Особливу увагу зацентруємо на соціокультурній змістовій лінії, яка передбачає розширення уявлень учнів про культурну спадщину українського народу, а також змістовно поєднує матеріал мовної та мовленнєвої змістових ліній. У програмі виділено ідейну основу пізнання світу й тотожності особистого «Я» з українською мовою, викладено основні напрями, а саме: національно-мовне виховання особистості учнів (сучасний світогляд на світобудову, природу, суспільство, людину крізь призму мови), ознайомлення з етноестетикою та етносимволікою української мови родини, розвиток духовного світу особистості, які є найважливішими умовами самопізнання та самореалізації здобувачів освіти.

Навчальна програма з української мови для профільного навчання учнів 10-11 класів у змістовій соціокультурній лінії подає такі орієнтовні вимоги до рівня соціокультурної компетентності учня: учень доцільно використовує слова з національно-культурним компонентом, укладає тематичний словник-тезаурус із українського мовленнєвого етикету, бере участь у дискусіях, дебатах, конференціях із питань національно-мовного виховання; готує доповіді, замітки до стінгазети на теми загальнолюдських і життєвих цінностей; працює з довідковою літературою, складаючи бібліографію з етнолінгво- і соціокультурних тем; опановує різні способи узагальнення, систематизування інформації; удосконалює здатність до самоосвіти, саморозвитку завдяки спостереженню за власним мовленням, генерує нові ідеї й ініціативи та втілює їх у життя з метою підвищення власного соціального статусу та добробуту, здійснює самоконтроль, самооцінку, самокорекцію [46].

Аналізуючи змістові лінії програми, варто зазначити, що соціокультурна змістова лінія представлена найкраще. Її наповненість є досить доречною та цікавою для учнів, зокрема тематика орієнтовних висловлювань учнів. Здобувачі освіти можуть по-новому відкривати свої мовні та мовленнєві спроможності, передаючи те, що є близьким, а також розвивати себе та самооцінювати.

У сучасному світі щоденно все змінюється, і освіта не є винятком. Реформування в сфері освіти призвели до нового, сучаснішого навчання, для якого потрібен новий якісний осучаснений матеріал, тому саме підручник стає предметом особливої уваги для здобувачів освіти сучасного покоління.

Традиційне визначення поняття «підручник» таке: підручник – це навчальне видання, що містить основи наукових знань і види діяльності з певної навчальної дисципліни, викладені відповідно до державних стандартів освіти та вимог офіційно затвердженої навчальної програми з урахуванням особливостей цієї дисципліни, типу закладу освіти і вимог дидактики; носій адаптованої наукової інформації; основний засіб процесу засвоєння змісту освіти через пізнавальну, самостійну, творчу діяльність. Існує як у традиційному (друкованому), так і електронному форматах. Використовується на всіх рівнях формальної освіти. Найбільш поширене у системі загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти[74].

С. Гончаренко подає таке визначення: «Підручник – книга, в якій викладаються основи знань із певного навчального предмета на рівні сучасних досягнень науки й культури. Для кожного типу навчальних закладів видаються підручники, які відповідають програмам і завданням цього закладу, віковим та іншим особливостям тих, хто навчається» [16, с. 260].

На думку О. Горошкіної, традиційне визначення потребує певного доповнення щодо підручника української мови, що є важливим засобом самовдосконалення учня, формування його мовної картини світу. Дослідниця вважає, що підручник із української мови є теоретико-практичним виданням для учнів, яке побудоване відповідно до загальнодидактичних принципів навчання, а також із урахуванням специфічних принципів, насамперед дискурсивності, комунікативної спрямованості, діалогізації суб'єктів навчання (учитель-учень) [17 с. 73].

В основі побудови підручника лежать загальнодидактичні принципи, зокрема принцип науковості, наступності й перспективності, систематичності й послідовності, зв'язку теорії з практикою, доступності, наочності, свідомості та

інші, які формують і забезпечують процес навчання й успішного засвоєння здобувачами навчального матеріалу, формування мовленнєвих умінь і навичок. Принципи виступають в органічному взаємозв'язку, зумовлюючи й доповнюючи один одного.

Серед основних функцій підручника виділяють: інформаційну (за допомогою підручника учні опановують новий матеріал, повторюють раніше вивчене), систематизуючу (відомості з предмета представлені у вигляді певної системи), трансформуючу (підручник сприяє трансформації знань учнів у стійкі уміння й навички учнів), виховну (матеріали підручника мають значний виховний потенціал, дидактичний матеріал сприяє формуванню в учнів любові до своєї країни, її мови, вихованню кращих моральних якостей), розвивальну (полягає насамперед у розвитку мислення учнів, їхніх творчих здібностей, мовного чуття) [43, с. 69].

Також варто виділити й культурологічну функцію, яка є дієвим засобом залучення учнів до культурної спадщини українців – носіїв мови.

Культурологічна функція реалізується у двох напрямках:

- навчання української мови в контексті української культури;
- пізнання української культури у взаємодії з культурами інших народів [43].

Підручник і програма тісно пов'язані, адже мають спільну систему фактів, послідовність їх викладу. Однак у підручнику, на відміну від програми, дається визначення різноманітних мовних явищ, уточнюється зміст певних понять, що вивчаються. Особливої уваги авторів вимагає метамова підручника, що має відповідати таким критеріям, як доступність, актуальність, науковість, чіткість, послідовність, емоційність.

Інформація про традиції, побут, вірування українського народу, мовленнєвий етикет, певні відомості про відомих українських письменників, художників, історичних діячів, науковців – важливий складник сучасного підручника з української мови, особливо у профільному класі.

Важливу роль у формуванні свідомості, культурного багатства та духовності кожного громадянина відіграє прецедентний феномен у всіх його проявах, який володіє культурною значущістю для багатьох народів і носіїв багатьох мов, зокрема для українців.

Проаналізуємо підручник із української мови профільного рівня для 10-го класу із боку наявності у ньому прецедентних текстів, висловів, імен тощо.

Слід зауважити, що соціокультурна змістова лінія навчання мови у підручниках реалізується насамперед через систему інтелектуальних та емоційно зорієнтованих завдань, які мають за мету опрацювання спеціально дібраного дидактичного матеріалу, зокрема через систему текстів, які мають за мету оволодіння школярами національними й загальнолюдськими духовними й культурними цінностями, а також нормами, які регулюють стосунки між поколіннями, народами, сприяють естетичному й морально-етичному вихованню особистості, що забезпечує соціокультурну компетенцію здобувачів освіти.

Зміст дібраного дидактичного матеріалу сприяє досягненню світогляду українського народу, його культури, історії, системи моральних і духовних цінностей, а також певних рис української ментальності, як-от: доброзичливість, оптимізм, чемність, віра в свій народ, толерантність, а також розвиткові духовної та естетичної сфер особистості старшокласника.

У підручнику, авторський колектив якого складають С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова, є низка феноменів, які стосуються прецедентності у всіх її проявах.

Насамперед, простежується такий тип прецедентного феномена, як прецедентний текст, який є відомим віршем із посиланням на прецедентне ім'я – автора. Наведемо приклади:

1. Прочитайте вірш М. Вороного. Визначте його стильову належність. Чому у вірші слово *краса* використано як власну назву?

Мій друже! Я Красу люблю,

І з кожної хвилини

Собі ілюзію роблю,

Бо в тій хвилиності ловлю

Я щастя одробини.

Що є життя? Коротка мить.

Яке його надбання?

Красою душу напоїть

І, не вагаючись, прожить

Хвилину раювання.

Краса! На світі цім Краса —

Натхненна чарівниця,

Що відкриває небеса,

Вершить найбільші чудеса,

Мов казкова цариця.

Її я славлю, і хвалю,

І кожна їй хвилину

Готов оддати без жалю.

Мій друже, я Красу люблю...

Як рідну Україну!

- Поясніть значення виділених слів.

- Випишіть із тексту слова, у яких наявні історичні чергування приголосних [32, с. 53].

2. Прочитайте. Визначте, які фонетичні засоби та з якою метою використав М. Вінграновський.

У синьому небі я висіяв ліс,

У синьому небі, любов моя любя,

Я висіяв ліс із дубів та беріз,

У синьому небі з берези і дуба.

У синьому морі я висіяв сні,

У синьому морі на синьому глеї

Я висіяв сні із твоєї весни,

У синьому морі з весни із твоєї.

- Яка основна думка вірша?
- Запишіть чотири рядки вірша фонетичною транскрипцією.
- Схарактеризуйте приголосні звуки першого рядка за участю голосу й шуму, за твердістю і м'якістю [32, с. 59].

3. Прочитайте вірш Л. Костенко. Знайдіть у тексті слова, ужиті в переносному значенні. Поясніть їх прямі й переносні значення. На основі чого розвинулися їхні переносні значення?

Ставить осінь на землю своєю золотою жирандоль.*

І, ковтаючи сльози, одягши на плечі сукману,

перемотує літо на чорні катушки тополь,

шиє голим полям нескінченну сорочку з туману.

Тихо строчать дощі... І навіщо мені ця печаль?

Що я хочу спитати у цієї сумної кравчині?

Я прощаюся з літом. І воно мені каже: «Прощай!»

І хитає над шляхом порожній гнізда грачині [32, с. 89].

4. Випишіть із вірша Я. Костенко займенники, укажіть їх розряди. Визначте, де можна, рід і число.

Ті журавлі, і їх прощальні сурми...

Тих відлітань сюїта голуба...

Натягне дощ свої осінні струни,

торкне ті струни пальчиком верба.

Сумна арфістко — рученьки вербові! —

по самі плечі вкутана в туман.

Зіграй мені мелодію любові,

ту, без котрої холодно словам.

- За значенням і граматичними ознаками займенникові слова неоднотипні, вони поділяються на три групи: 1) узагальнено- предметні (співвідносяться з

іменниками); 2) узагальнено-якісні (співвідносяться з прикметниками); 3) узагальнено-кількісні (співвідносяться з числівниками) [32, с. 162].

Доволі часто в аналізованому підручнику трапляються вправи з такими прецедентними феноменами, як вислови відомих людей. Наприклад:

1. Проаналізуйте висловлення науковців.

1. Видатний швейцарський лінгвіст Фердинанд де Соссюр зазначив, що «слово», незважаючи на всі труднощі, пов'язані з визначенням цього поняття, є одиницею, що невідступно постає перед нашим розумом як щось центральне в механізмі мови. 2. Слово — наше найзіркіше око, наймогутніша сила (І. Вихованець). 3. У слові, як у краплі води океан, відображена вся система мови... (С. Бархударов) 4. Свідомість віддзеркалює себе в слові, як сонце у малій краплі води. Слово відноситься до свідомості, як малий світ до великого..., як атом до космосу. Воно і є малий світ свідомості (Л. Виготський).

• Продовжте речення: «Для мене слово – це ...» [32, с. 87].

2. Поясніть значення усталених висловів, що стали назвами окремих творів і збірок українських і зарубіжних письменників. Продовжте ряд власними прикладами.

«Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького, «Собака на сіні» Лопе де Вега, «Чотири броди» М. Стельмаха [32, с.112].

3. Класифікуйте приголосні звуки в поданих висловах за способом творення. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією.

1. Не досить оволодіти премудрістю, потрібно також уміти користуватися нею (Цицерон). 2. Обережність у словах вище за

красномовність (Ф. Бекон). 3. Тисячі шляхів ведуть до помилкових думок, до істини — лише один (Ж.-Ж. Руссо).

• Яких приголосних за способом творення немає в крилатих висловах, а яких найбільше? [32, с. 45].

4. Прочитайте. Виконайте повний морфологічний розбір часток.

1. Тільки в праці життя і краса (М. Рильський). 2. Маю серце широкее — ні з ким поділити (Т. Шевченко). 3. Сумління зрушить з місця навіть камінь (А. Листопад). 4. Не взявшись за сокиру, хати не зробиш (Нар. творчість). 5. Слово — то дивний витвір людини (І. Цюпа). 6. А вже на початку травня степ вбирається в зелені шати (В. Чемерис). 7. Голос криниці — чого ж ти замовк? (Л. Костенко) 8. Що за золота у вас дитина (А. Тесленко) [32, с. 211].

Також в аналізованому підручнику послідовно використані вправи із залученням прислів'їв та приказок, фразеологізмів, як-от:

1. Визначте в прислів'ях антоніми.

1. Що легко прийде, те важко піде. 2. Широкі ворота увійти, та вузькі вийти. 3. Руки білі, а сумління чорне. 4. Ліпше своє мале, ніж чуже велике. 5. Хто високо літає, той низько сідає. 6. У короткого розуму язик довгий.

• Випишіть зі збірки українських народних дум та пісень три-чотири приклади вживання антонімів. Яка стилістична роль антонімів у фольклорі? [32, с. 94].

2. Прочитайте приказки і прислів'я. З якою метою спільнокореневі слова вжито в тому самому реченні?

1. Життя прожити — не поле перейти. 2. Вчення в щасті прикрашає, а в нещасті утішає. 3. Правда і з дна моря виринає, а неправда потонає. 4. Не хвалиться мудрий мудрістю, а сильний силою. 5. Який росток, такий

паросток. 6. На безриб'ї і рак риба. 7. Недосіл на столі, а пересіл на голові [32, с. 137].

3. Прочитайте прислів'я. Визначте розряд числівників за значенням і групу за будовою. Згадайте й запишіть 3-4 прислів'я із числівниками.

1. Наговорив сім міхів горіхів, гречаної вовни, та всі не повні. 2. Сім верст до небес, і все пішки. 3. На грам амуніції, на десять амбіції. 4. В роботі «ох», а їсть за трьох. 5. Хоч три дні не їсти, аби з печі злізти. 6. Краще на п'ять хвилин раніше, ніж на хвилину пізніше. 7. Одна ластівка не робить весни. 8. Мудрій голові досить два слова. 9. Дві господині в хаті не дадуть ради кошеняті [32, с. 170].

4. Запишіть прислів'я, додаючи особові закінчення дієслів.

*1. Не той господар землі, що по ній брод.., а той, хто по ній плугом ход.. .
2. Як буд.. робити, то буд.. й родити. 3. Хліборобська нива люб., вчасні жнива.
4. Як хоч.. багато жати, то треба мало спати. 5. Зима спита.., де літував. 6. Зга.. на жнивах хвилину, втрат.., не одну зернину. 7. Добрі жорна все перемел...*

• Визначте вид складнопідрядних речень [32, с. 180].

Доволі рідко трапляються у підручнику вправи, в яких прецедентний феномен – афоризм, як-от:

1. *Г. Сковорода радив: «З видимого пізнавай невидиме».*

Як ви розумієте цей афоризм? Що ви робите для того, щоб «пізнати невидиме»? [32, с. 144].

Аналізуючи підручник, ми звернули увагу на епіграфи, які автори використовують на початку кожного параграфа. Зміст епіграфу, як правило, відповідає темі параграфа.

Епіграфи є також певним виявом прецедентності, зокрема прецедентні вислови, вірші із вказівкою на прецедентне ім'я – автора.

До прецедентних феноменів можна віднести епіграфи – вислови відомих українських письменників.

1. *Якби ти знав, як багато важить слово.*

Іван Франко[32, с. 13]

2. *Слова повинні бути покірні*

Чуттям і помислам твоїм,

І рими мусять бути вірні,

Як друзі в подвигу святім.

М. Рильський[32, с. 61].

3. *Яке прекрасне рідне слово!*

Воно — не світ, а всі світи.

В. Сосюра[32, с. 86].

4. *Як намистини, диво калинове — Частини мови.*

Д. Білоус [32, с. 140].

5. *Іменник! Він узяв собі на плечі*

Велике діло — визначати речі.

Д. Білоус [32, с. 141].

6. *Мова вмирає, коли наступне покоління втрачає розуміння значення слів.*

В. Голобородько [32, с. 156].

7. *Ти велична і проста.*

Ти стара і вічно нова.

Ти могутня, рідна мово!

Іван Багряний [32, с. 202].

8. З видимого пізнавай невидиме.

Г. Сковорода [32, с. 251].

9. Пишіть листи і надсилайте вчасно,

Коли їх ждуть далекі адресати,

Коли є час, коли немає часу,

І коли навіть ні про що писати.

Л. Костенко [32, с. 262].

Також допрецедентних феноменів можна віднести епіграфи – висловлювання відомих науковців, вчених та критиків.

1. Мова — це форма нашого життя, життя культурного і національного, це форма національної організації.

І. Огієнко [32, с. 20].

2. Правопис — це одяг писемної форми. В усі часи він має бути зручним і ошатним.

М. Русанівський [32, с. 74].

3. Слово — наше найзіркіше око, наймогутніша сила.

І. Вихованець [32, с. 95].

4. Найбільшим шедевром є слово.

Д. Донцов [32, с. 98]

5. Слово — найвірніший посланець з минулого в сьогоднішнє і з сьогоднішнє в прийдешнє.

І. Вихованець [32, с. 108]

6. Фразеологізми — іскрометні скарби мовної образності.

В. Ужченко [32, с. 110]

7. Без знання української мови українські устремління виявляться збудованими на піску.

О. Потебня [32, с. 191]

Доволі часто у підручнику трапляються прецедентні феномени (епіграфи) – висловлювання зарубіжних відомих митців.

1. Немає магії сильнішої, ніж магія слів.

А. Франс [32, с. 101].

2. Словник — це цілий світ в алфавітному порядку.

А. Франс [32, с. 120].

3. Чужу мову можна вивчити за шість років, а свою треба вчити все життя.

Вольтер [32, с. 166].

4. Багато говорити і багато сказати — не одне й те ж саме.

Софокл [32, с. 196].

5. Спілкування з людьми спонукає до самостереження.

Ф. Кафка [32, с. 218].

6. Мистецтво читати — це мистецтво думати за допомогою іншого.

Е. Фаге [32, с. 242].

7. Люди перестають думати, коли перестають читати.

Д. Дідро [32, с. 253].

8. Писати — значить читати себе самого.

М. Фріш [32, с. 257].

9. Три завдання оратора: що сказати, де сказати, як сказати.

Цицерон [32, с. 258].

Проаналізувавши чинну програму та підручник із української мови профільного рівня, ми дійшли таких висновків:

1. У змістовій соціокультурній лінії навчальної програми закладено різні вимоги до рівня соціокультурної компетентності учня, зокрема це формування мовної позиції щодо громадянського патріотизму, любові до Батьківщини, почуття гордості за свою країну, поваги до її історії, родинознавства, культури й історичних пам'яток, родинних цінностей, оптимізм у сприйманні світу, необхідність бути готовим і здатним дотримуватися морально-етичних правил, вміти себе покритикувати та самооцінити.

2. У підручнику для здобувачів освіти філологічного напрямку є низка феноменів, які стосуються прецедентності у всіх її проявах, зокрема феномени релігійного змісту, історичного та культурного, проте вони потребують суттєвого доповнення й систематизації.

2.2 Вихідні положення експериментального навчання

Мовна освіта сьогодні – основа формування пізнавальної та творчої особистості, яка є комунікативно компетентною на високому рівні, а також здатна до сприйняття й передачі різної інформації.

Зазначимо, що проблема навчання української мови є досить складною, тому студіювання питань шкільної україномовної освіти здійснюється в різних теоретичних аспектах та напрямках. Серед напрямів, які відповідають вивченню української мови, провідне, а точніше одне з провідних місць посідає когнітивний, особливість якого – дослідження навчання мови на засадах когнітивного підходу. Когнітивний напрям у навчанні української мови ґрунтується на мовному досвіді суспільно-пізнавальної практики українців. Когнітивний напрям сформувався із врахуванням того, що мовна особистість – це носій певної системи концептів і мови, завдяки яким людина краще пізнає світ, вивчає та засвоює систему понять, узагальнення способів дій. У цьому процесі концепти та мова виконують функцію пізнання.

Під когнітивним методом розуміємо у процесі навчання такий метод освітнього процесу, який підпорядкований системі комунікативних, професійно-пізнавальних та когнітивних завдань, а також передбачає вивчення мови в дії, в конкретному функціюванні і базується на принципах комунікативної спрямованості, активності та свідомості здобувачів освіти у процесі навчання.

Такий метод навчання був застосований під час проходження педагогічної практики у 10-му класі філологічного напрямку Корецької ЗОШ І-ІІІ ст., який і став базою для експериментального навчання.

Вивчаючи тему «Форми існування мови (загальнонародна мова, літературна мова, просторіччя, діалект, професійні різновиди, жаргон, аргі)», ми працювали з текстами, які відзначались високим рівнем прецедентності, наприклад:

Літературна мова має усну та писемну форми. Сучасна українська літературна мова сформувалася на основі південно-східного наріччя, увібравши в себе деякі діалектні ознаки інших наріч. Зачинателем української літературної мови є І. П. Котляревський, адже саме він уперше використав народну мову полтавських говорів. Основоположником сучасної літературної мови вважають Т. Г. Шевченка. Він підніс мову на високий рівень словесно-художньої культури, заклав підвалини для розвитку наукового, публіцистичного та інших стилів. У творах Т. Г. Шевченка глибоко відображені уснорозмовні форми народної мови, її поетичність. Традиції Кобзаря продовжували І. Я. Франко, Леся Українка, М. М. Коцюбинський та інші письменники. Наразі українська мова, будучи динамічною системою, розвивається й збагачується. Процес цей супроводжується усталенням, шліфуванням літературних норм.

У рамках когнітивного підходу учень вважається свідомим та активним учасником процесу навчання. Між учнями і вчителем реалізуються суб'єкт-суб'єктні відносини. Під час такого навчання учитель повинен зуміти викликати в учня справжній інтерес, зацікавленість до предмета спілкування і до себе як до співрозмовника. Учні є єдиним взаємодіючим, колективним, сукупним суб'єктом, організація якого також входить до завдань викладача. Тому навчальна співпраця самих учнів між собою у розв'язанні освітніх завдань повинна бути організована так, щоб формувався колективний суб'єкт і діяв принцип колективної комунікативності навчання.

У когнітивній методиці провідними є такі типи когнітивно-розвивальних вправ:

- аналітичні, які пов'язані з аналізом текстового матеріалу, наприклад:

Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Проаналізуйте і визначте, які норми літературної мови представлені в тексті.

Млинарство на Україні відоме з давніх-давен. Будівництво млинів було вельми складною справою. Водостоки регулювали греблею. Для їх зведення потрібно було чимало рук. Млини зводили на певній відстані од гребель, і вода

до них надходила спеціальними каналами. Для підвищення її рівня робили так звані настилові греблі, збагачуючи канави спереду в'язанками з лози, гілок дерев. Протоки ретельно оберігали від забруднення (В. Скуратівський);

- комунікативні, які передбачають залучення учнів до активної комунікативної діяльності, спрямовані на формування інтелектуальних та креативних здібностей учнів: мовного чуття, дару слова, уяви, уваги, мислення, мовлення, спостережливості тощо, наприклад:

Яку роль відіграють у сучасному мовленні діалектизми? Чи використовуєте ви їх у своєму мовленні? Відповідь відкрито аргументуйте;

- дослідницькі, що передбачають залучення учнів до творчості через пошук, шляхом створення й розв'язання проблемних ситуацій, наприклад:

Знайдіть і випишіть з творів художньої літератури по 5 прикладів діалектизмів, професіоналізмів, арготизмів, жаргонізмів і поміркуйте, чи змінилося б значення речень, текстів, якби діалектизми, професіоналізми, арготизми, жаргонізми замінили на літературно унормовані слова.

Такі типи вправ можна застосовувати для визначення типу прецедентного феномену чи просто його вияву.

Отже, когнітивна методика в частковому поєднанні з комунікативною методикою роботи з текстом спрямована на вдосконалення змісту і форм навчання мови, формування лінгвістичної, соціокультурної, стратегічної, комунікативної (ключової), текстової, та інших освітніх компетенцій, які забезпечують реалізацію мети стандартизованої мовно-літературної освіти. Урахування основних положень когнітивної методики в процесі навчання української мови, гармонійне поєднання роботи з розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності на основі текстів, зокрема прецедентних, сприятиме формуванню мовної особистості школярів та успішній їх соціалізації. Когнітивна в поєднанні з комунікативною методика спрямовані на виконання головного завдання сучасної мовної освіти – формування комунікативної компетенції того, хто вивчає мову, і цілком відповідає загальноєвропейським орієнтирам із питань мовної освіти. Кожна з цих методик в повному своєму

вияві має свої завдання, але, інтегруючись, вони виконують головну функцію – формування і розвиток мовної особистості на засадах постійної, безперервної мовної освіти. Когнітивна й комунікативна методики забезпечують досягнення головної мети стандартизованої мовної освіти – формування і розвитку комунікативної компетенції кожного, хто вивчає українську мову як рідну і як державну.

2.3 Система вправ і завдань із застосуванням прецедентних феноменів

Аналіз науково-методичної літератури свідчить про те, що в питанні розроблення системи вправ відсутній єдиний, усталений критерій класифікації, тому виокремлено різноманітні їх типи:

за рівнем засвоєння знань – репродуктивні, конструктивні, аналітичні, творчі (І. Рахманов, Ю. Пассов, М. Успенський);

за дидактичною метою, ступенемсамостійності і творчості – підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні (В. Онищук); за зразком, конструктивні, творчі (М. Львов);

за характером мовленнєвих операцій – членування мовленнєвого потоку на структурні компоненти, завершення побудови мовних одиниць, розширення і згортання висловлювань, заміна окремих елементів, перебудова і побудова мовних одиниць усіх рівнів, редагування, переклад (В. Мельничайко);

за видом навчальної роботи – підготовчі та комунікативні (В. Скалкін); *за етапом становлення мовленнєвих навичок* – мовні-аналітичні, конструктивні-мовленнєві, комунікативні (В. Мельничайко); такі, що готують до мовлення – власне мовленнєві (І. Салістра);

за способом формування вмінь і навичок – імітаційні, репродуктивні, оперативні, продуктивні, творчі (О. Хорошковська);

за формою проведення – усні, письмові (О. Текучов);

за змістом – фонетичні, граматичні, орфографічні, стилістичні (О. Текучов);

за місцем виконання– класні, домашні (М. Пентилюк, Т. Окуневич) [2, с. 141].

За основу у нашій роботі ми візьмемо класифікацію вправ В. Онищука, оскільки вона є найбільш затребуваною та поширеною серед учителів-словесників. За класифікацією В. Онищука, вправи поділяються на підготовчі, вступні, пробні, тренувальні, творчі та контрольні [44, с. 118].

Опираючись на класифікацію вправ В. Онищука, ми розробили систему вправ і завдань для аспектних уроків української мови на основі різнотипних прецедентних феноменів.

Під час вивчення теми «З історії розвитку української мови» пропонуємо застосовувати такі види вправ із застосуванням різнотипних прецедентних феноменів:

1. Розгляньте абетки. Прочитайте тексти і поясніть, чим відрізняються вони один від одного (кількість літер, складність їх написання).

Глаголиця (від старослов'ян. глаголь — «слово», глаголити — «говорити») — одна з двох найдавніших систем слов'янського письма (азбук), створена близько 863 р. слов'янським просвітителем Константином (у чернецтві Кирило), родом із м. Салоніки, Греція. Безсумнівним є зв'язок більшості літер глаголиці з грецькою графікою, деяких — із самарянською різновидністю давньоєврейської; форма літер — оригінальна. Найдавніша збережена пам'ятка, написана глаголицею, — Київські глаголичні листки (кін. IX або поч. X ст.). (З Енциклопедії історії України).

Кирилиця — одна з найдавніших систем слов'янського письма (азбук), як і глаголиця. Названа на честь творця слов'янської писемності просвітителя Кирила (світське ім'я — Костянтин). Більшість сучасних фахівців вважає, що Кирило близько 863 р. скомпонував глаголицю, яку в давнину іменували куриловицею (кириловицею). Проте, оскільки глаголицю було забуто, старовинну назву перенесено на іншу слов'янську графіку. Кирилиця

ґрунтується на грецькому алфавіті унціального (установного) типу. Автор кирилиці невідомий. (З енциклопедії «Українська мова») [32, с.21-22].

2. Прочитайте текст та доповніть його своєю розповіддю про «реабілітацію» літери ґ.

З ІСТОРИЇ ЛІТЕРИ Ґ

Понад 370 років тому Мелетій Смотрицький, один із найосвіченіших українських філологів кінця XVI — початку XVII століть, запровадив літеру Ґ як різновид грецької гами для передачі зімкненого звуку, на відміну від Г, що вживався на той час для передачі щілинного українського звуку. Сам звук — зімкнений (вибуховий, проривний) — очевидно, існував в усному мовленні задовго до запровадження літери, бо вже в пам'ятках XIV-XV сторіч (переважно в ділових документах — грамотах того часу) зустрічаються слова, в яких Ґ (звук) передавався буквосполученням Кґ: кґрунтъ, Скирикґайло та ін. Літеру Ґ зустрічаємо і в «Лексиконі» Памви Беринди (1629), і в пізніших документах.

Пізніше паралельно поширилося позначення зімкненого звуку (ґ) через латинську літеру G: нею користувалися видавці творів Л. Боровиковського, «Граматки» П. Куліша, журналу «Основа», збірника «Українські приказки, прислів'я і таке інше» М. Номиса тощо. Але заборона друкованого українською слова у Східній Україні наклала табу й на літеру Ґ. У Галичині ця літера переважала в граматиках, художніх творах та газетах минулого століття. Вперше запровадив її Й. Левицький у своїй граматиці в 1834 році. Літера Ґ входила в офіційний правопис так званої «желехівки» і проіснувала до 1939-1944 рр. у Галичині та на Закарпатті.

У Східній Україні після скасування заборон на друковане слово літера Ґ ввійшла до складу алфавіту, схваленого комісією петербурзької Академії наук,

і вживалася до 1933 року. У «Словарі української мови», упорядкованому Борисом Грін-ченком і випущеному протягом 1907-1909 років, налічується близько 300 слів з літерою Ґ. Вона вживалася в основних органах преси, у виданнях художніх творів та листуванні письменників і вчених того часу (О. Пазяк) [32, с. 22-23].

3. Прочитайте та визначте стиль і тип тексту. Доберіть заголовки до тексту. Складіть до тексту план. Підготуйте презентацію про Євангеліє, використовуючи прочитаний текст та додаткові інтернетні джерела.

Пересопницьке Євангеліє — визначна рукописна пам'ятка староукраїнської літературної мови й мистецтва, переклад Євангелія так званою простою мовою, досить близькою до народної. Рукопис зберігається в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

Створення Пересопницького Євангелія розпочалося в Дворецькому монастирі князів Жеславських у 1556-1557 рр., а завершилася робота над євангельськими текстами, складанням й опрацюванням кодексу вже в Пересопницькому монастирі 29 серпня 1561 р.

Спочатку в Дворецькому монастирі було написано Євангеліє від Матвія (1556-1557), потім Наука читання та розпочате й доведене до арк. 155 зв. Євангеліє від Марка. У Пересопницькому монастирі було дописано Євангеліє від Марка, написані в 1561 р. Євангелія від Луки та Івана, післямова до пам'ятки та Місяцеслов (Л. Дубровіна, Л. Гнатенко) [32, с.27].

Систему вправ, де представлено кожен тип прецедентного феномена, подано у додатку 1. Деякі види вправ наведемо нижче.

Наприклад, вправи, прецедентним феноменом яких є відомий текст чи вірш (з посиланням на прецедентне ім'я – автора тексту).

1. Прочитайте текст. Що вказує на його художній стиль? З'ясуйте функцію звертань.

Мої кохані, милі вороги!
Я мушу вам освідчитись в симпатії.
Якби було вас менше навкруги, –
людина може вдаритись в апатію.

Мені смакує ваш ажіотаж.
Я вас ділю на види і на ранги.
Ви – мій щоденний, звичний мій тренаж,
мої гантелі, турники і штанги.

Спортивна форма – гарне відчуття.
Марудна справа – жити без баталій.
Людина від спокійного життя
жиріє серцем і втрачає талію.

Спасибі й вам, що ви не м'якуші.
Дрібнота бути не годна ворогами.
Якщо я маю біцепси душі –
то в результаті сутичок із вами.

Отож хвала вам!
Бережіть снагу.
І чемно попередить вас дозвольте:
якщо мене ви й зігнете в дугу,
то ця дуга, напевно, буде вольтова.

(Ліна Костенко)

Чи маєте ви ворогів? Напишіть есе про те, кого ви називаєте ворогом.

2. Прочитайте текст художнього стилю. Що вказує на приналежність вірша до художнього стилю? Спробуйте написати твір, використовуючи вірш, у науковому стилі.

Що каже свіжих квітів жмутик?

Про що їх мова непроста ?

Верба — одвертість, айстра — смуток,

Лілея біла — чистота.

Конвалія — любов таємна,

Мак — юний цвіт, що не згаса.

Лавр — завжди успіх, слава певна ,

А мальва — холодність, краса.

Дзвіночок польовий — то вдячність,

То любов свята.

Нарцис — то горда необачність,

Волошка — ніжність, простота,

Саранка-лілія — сміливість,

Півонія — життя сто літ,

Фіалочки — сором'язливість,

Любов минуща — первоцвіт.

Ми любим квіти дарувати,

Й коли настане слушний час —

Все те, що хочемо сказати,

Букетик висловить за нас(Дмитро Білоус).

3. Прочитайте уривок із «Повчання дітям» Володимира Мономаха. Чи дотримується сучасне суспільство цих порад? Відповідь обґрунтуйте. Складіть список порад, яких дотримуються у вашій сім'ї.

Ми, люди, грішні і смертні, і якщо нам хтось зло зробить, то хочемо стерти його і кров пролити негайно. Й малими ділами можна заслужити милість Божу. Ні піттю, ні їжі не потурайте, ні спанню. Брехні бережіться, і п'янства, блуду, бо в цьому душа погибає і тіло. Жінку свою любіть, але не давайте їй над собою влади. Лінь — то мати усьому: що уміє, те забуде, а чого не вміє, того не навчається. Добро діючи, не надійтеся ні на що добре. Якщо вам Бог зм'якшить серце, то сльози свої пролийте за гріхи свої. Не наслідуй лиходіїв, не завидуй тим, що творять беззаконня, бо лиходії винищені будуть, а ті, що надіються на господа, заволодіють землею (Із «Повчання дітям» Володимира Мономаха) [54].

На уроках української мови у класі філологічного напрямку можна використовувати вправи, де прецедентною одиницею є висловлювання відомих митців. Наприклад:

1. Прочитайте висловлювання видатних людей. Як автори оцінюють мову? Яке місце, на їхню думку, українська мова посідає серед інших мов?

1. Далекий прародич сучасних слов'янських мов – індоєвропейська мова – основа (В. Русанівський). 2. Українська мова не вчора придумана. Вона не

сирота, вона має слов'янську родину й світову славу (Д. Павличко)[70] (див. додаток 3).

2. Прочитайте висловлювання відомих особистостей та визначте їх тему. Чи відіграють певну роль діалекти у літературній мові та чи збагачують її? Відповідь обґрунтуйте.

1. Народна мова в своїй цілості – неоціненний скарб для збагачення мови літературної (І. Огієнко). 2. Діалекти – свідки історії народу (Г. Хабургаєв). 3. Мова – стовбур; наріччя – притоки, які збагачують головний потік, але не становлять без нього самостійного значення (П. Кононенко). 4. Без народних говорів літературна мова пересихає, як річка без живлющих джерел (М. Никончук). 5. Усна розмовна мова народу – рухливий, постійно оновлюваний і здатний до самоочищення могутній потік, підґрунтя всіх інших мовних різновидів, у тім числі літературного (Л. Масенко)[70].

4. Прочитайте та поясніть, про який із видів мовленнєвої діяльності йдеться в кожному з речень. Який з видів мовленнєвої діяльності є продуктивним, який – рецептивним?

Менше говори, то більше почувеш. Як напише писака, що не злиже й собака. Він язик припинати не звик. Перо страшне не в гусака, а в дурака. Сто раз пожалієш, що сказав, і тисячу раз, що написав. Де розумом не дійду, у книжці знайду. Сказана брехня — патока, а почута правда — перець. Дуже грамотний: слово «корова» пише з м'яким знаком. На грубе слово не сердься, а на ласкаве не здавайся. Як частуєш, такі й слова чуєш(Нар. творч.).

Написане слово — це бідняк, який пробиває собі шлях у світ власними зусиллями, у той час, як усне, живе слово досягає вищих посад завдяки рекомендаціям її світлості княгині фантазії та її камердинерів — очей та вух (Л. Фейєрбах).

Щоб навчитися читати, я витратив 80 років, проте не наважуся стверджувати, що повністю досягнув мети (Й.-В. Гете).

Оратори, які не можуть зупинитися, — справжні мучителі слухачів; оплески, які лунають у довгоочікуваному кінці, сприймаються як подяка за те, що нарешті вони замовкли (І. Бехер).

Доволі часто на уроках української мови в профільних класах використовують вправи, в яких прецедентний феномен – афоризми.

1. Із поданих афоризмів виділіть словосполучення, запишіть їх. Визначте чи використовують афоризми в усному та писемному мовленні.

1. Життя наше — це подорож, а дружня бесіда — це візок, що полегшує мандрівникові дорогу (Г. Сковорода). 2. Краса — змагання до досконалості (Леся Українка). 3. Горе прийде, як любов у кригу замерзне тверду (І. Ярошевицький). 4. Діаманти славетні не менше вінувають і верстат, на якому кристал той шліфують (І. Орновський). 5. Хто презирає рідних своїх, на такого ні в чім положитися не можна (І. Котляревський). 6. Молодість щаслива тим, що в неї є майбутнє (М. Гоголь). 7. Історія мого життя складає частину моєї Батьківщини (Т. Шевченко). 8. Тільки особистість може творити особистість, тільки характером можна сформувати характер (К. Ушинський). 9. Помилки справжніх талантів більші повчальні для учнів, ніж здобуті ними непохитні істини (І. Франко). 10. Зло від своїх найтяжче уражає (Б. Грінченко). 11. Завжди терновий вінець буде кращий, ніж царська корона (Леся Українка). 12. І прописні істини потребують, щоб їх часом нагадували (М. Рильський).

2. Використовуючи афоризм як тему, напишіть міні-твір про випадок із власного життя, який стосувався б афоризму.

Афоризм: «Бо де нема святої волі, не буде там добра ніколи» (Т. Шевченко)

Ще одним виявом прецедентності, який дуже часто використовують у вправах на уроках мови, є прислів'я, приказки та фразеологізми.

1. Уявіть себе диктором на телебаченні та підготуйте публічне повідомлення, використовуючи фразеологізми (можна декілька).

Битий вовк; одним миром мазані; накивати п'ятами; умивати руки; як мокре горить; не розгинаючи спину; байдики бити; рукою подати; перемивати кістки; ні риба ні м'ясо; ні пари з вуст; за царя Панька; пуститися берега, кури не клюють; крапля в морі; гнути шию; скакати на задніх лапах; валятися в ногах; хоч з лиця воду пий; зі шкури пхатися; хоч голки збирай; конем не доженеш; тримати язик за зубами; пхати палки в колеса; одним миром мазані.

2. Спробуйте створити діалог, в якому буде використано максимум фразеологізмів.

Наприклад:

- Ця задача - прямо **гордіїв вузол**, не можу ніяк розв'язати, - каже Сашко Івану.

- А я б сказав, що це **танталові муки!** Я теж цілий вечір розв'язував!

- І який результат? - спитав Сашко.

- Брат допоміг, наитовхнув мене на думку. А то я вже зовсім **носа повісив**. Для мене такого типу задачі - **ахіллесова п'ята**, - відповів Іван.

- Мені теж не хочеться завтра на уроці математики **пекти раків**.

- Та й мені хочеться **бути на коні**. Ще посиджу, помізкую, - вирішив Сашко.

Також в системі експериментальних вправ та завдань ми використовували тексти з чинного підручника, але формулювали до них інші завдання (див. додаток 2). Наведемо приклади таких вправ.

Вправи, де прецедентним феноменом є відомий текст чи вірш з посиланням на прецедент не ім'я – автора.

- Прочитайте вірш В. Симоненка. За допомогою яких засобів автор створив цілісний та зв'язний текст? Які ознаки тексту можна виявити у вірші автора?

Я не бував за дальніми морями,

Чужих доріг ніколи не топтав —

В своїм краю під буйними вітрами

Щасливим я і вільним виростав.

Мене ліси здоров'ям напували,

Коли бродив у їхній гущині,

Мені поля задумливо шептали

Свої ніким не співані пісні.

Коли не вмів ще й букваря читати,

Ходив, як кажуть, пішки під столом,

Любить людей мене навчила мати

І рідну землю, що б там не було.

Чужих країв ніколи я не бачив,

Принад не знаю їхніх і окрас,

Та вірю серцем щирим і гарячим:

Нема землі такої, як у нас.

(Василь Симоненко) [32, с.227-228].

- Прочитайте та проаналізуйте текст за планом, який поданий у підручнику. Вкажіть до якого стилю належить текст.

Засилаючи своє вітання сердечне в сей веселий день, бажаю Вам здоров'я, сили та віку довгого, щоб ми ще довго бачили Вас на роботі у першій лаві працівників наших. Втішно єсть думати, що настав-таки час, коли замовкло всяке глузування та клепання, а вимовилась вголос честь і

дяка, справді належна тому, хто увесь вік свій дбав, «щоб наше слово не вмирало». І коли наше слово зросте і зміцніє, коли наша література займе почесне місце поруч з літературами інших народів (я вірю, що так воно буде!), тоді, спогадуючи перших робітників, що працювали на невправленому, дикому ще ґрунті, українці, певне, спогадають добрим словом Ваше ймення (3 листа Лесі Українки до М. Старицького) [32, с. 232].

Вправи, у яких прецедентним феноменом є висловлювання відомих людей.

- Прочитайте та вкажіть, про які форми мови йдеться та які вимоги до усного і писемного мовлення висуває суспільство.

1. Читаючи авторів, які добре пишуть, звикаєш гарно говорити (Вольтер). 2. Одного неточного, невдало сказаного або хоча б погано вимовленого слова іноді досить, щоб зіпсувати все враження (А. Міцкевич). 3. Для одного народу — одна літературна мова й вимова, один правопис! Це цемент соборності нації! (І. Огієнко) [32, с. 33].

- Складіть власні висловлення про людяність, спираючись на висловлювання відомих людей. Тема вислову — «Таке буденне і таке складне слово людяність».

1. Любов і робота є наріжними каменями нашої людяності (З. Фрейд).

2. Що може бути шкідливіше за людину, котра володіє знаннями найскладніших наук, але не має доброго серця (Г. Сковорода).

3. Усе можна виправдати високою метою, та тільки не порожнечу душі (П. Тичина).

4. Шукаймо в людях хороше, мов скарби, що давно забуті (М. Сингаївський) [32, с. 228].

Вправи, прецедентними феноменами в яких є прислів'я, приказки, фразеологізми.

- Поясніть значення фразеологізмів та вкажіть, у якій мовленнєвій ситуації їх доречно використовувати.

Куди голка, туди й нитка; де не посій, там і вродиться; битися як риба в сітях; закидати вудку; спускати на гальмах; грати першу скрипку; де тонко, там і рветься; співати стару пісню; закручувати гайки; заварити кашу; чекати біля моря погоди; схрестити мечі; ламати списи; тримати курс; зводити рахунки; коронний номер; брати на приціл; з голочки; як рукою зняло; брати в лещата; стригти всіх під одну гребінку [32, с. 119].

Як бачимо, ПФ можуть використовуватись у різнотипних вправах не лише на окремих уроках, а й розсосереджено, протягом всього навчального процесу. Прецедентні феномени у всіх проявах можуть бути представлені як в усному, так і в писемному мовленні. У процесі їх осмислення, аналізу, засвоєння учні глибоко усвідомлюють історичні, культурні, художні та літературні цінності нашого народу.

Отже, кожен ПФ породжує унікальну систему асоціацій, які з інтенсивністю актуалізуються у свідомості носіїв мови. Бачимо, як з допомогою прецедентного тексту формуються системи вправ для вивчення української мови. Таким чином, прецедентні феномени можуть широко використовуватись вчителем-словесником в межах різнотипних вправ на уроках мови. Такі феномени допомагають школярам зростати у дусі патріотичного виховання, відчувати спорідненість із предками та дізнатись більше про відомих українців.

1.4. Перебіг і результати експериментального навчання

У сучасній науці експеримент – це один із основних методів наукового дослідження, в якому вивчення явищ відбувається за допомогою доцільно обраних або штучно створених умов.

Наш педагогічний експеримент відбувався під час педагогічної практики у Корецькій загальноосвітній школі I – III ступенів № 3 у 10-му класі філологічного напрямку. Перебуваючи на практиці, під час спостережень за уроками учителів-словесників школи, ми змогли дослідити рівень використання прецедентних феноменів на уроках української мови у профільному класі.

Щоб дослідити рівень знань учнів та розуміння ними прецедентних феноменів у всіх проявах, ми провели педагогічний експеримент, який проходив у три етапи.

На першому етапі ми застосували констатувальний зріз знань і вмінь учнів.

Завдання для констатувального зрізу знань і вмінь учнів

1. Якому стилю мовлення не притаманні фразеологізми:

- А) офіційно-діловому;*
- Б) публіцистичному;*
- В) художньому;*
- Г) розмовному?*

1. Для чого в художніх творах використовують фразеологізми:

- А) для надання мові образності та емоційної виразності;*
- Б) для конкретизації якихось фактів;*
- В) для увиразнення синтаксичних конструкцій;*
- Г) для формулювання відповідних понять?*

2. Підкресліть фразеологізми у реченнях. Поясніть значення одного із фразеологізмів. Зверніть увагу на автора речень.Що вам відомо про цю людину?

Другого дня, ще сонечко не виткнулось з-за гори, ще не встигло продрати свої очі, коли кийвські гори курились туманом, а Дніпро, запнувшись своєю

димчастою запоною, ховався від людських очей, мати вирушила в дорогу. 2. Коли б ти знав, що за добру душу та серце має оцей темний та необтесаний мужик. 3. Гарячим словом, мов гострим ножем, він вирізував тяжкі візерунки нужди; жаль гострим ножем краяв йому серце. 4. Гудзь стояв, мов хто його прибав гвіздком. 5. Над чорною землею прокинувся світ білий. 6. Б'єшся, як та риба об лід, а що того заробітку? 7. Обличчя — одні кістки, обмотані білою шкурою. 8. У Петра волосся на голові дибом стало (Панас Мирний «Лихі люди»).

3. Прочитайте текст. Визначте його стиль. Чи відомі вам прізвища, які згадуються у тексті? Випишіть відомі вам імена та вкажіть важливий внесок кожного у скарбницю людства.

Упродовж існування людства можна зустріти безліч особистостей, досягнення яких не тільки значною мірою впливали, але й докорінно змінювали життя інших людей.

Таких людей називають реформаторами, великими, видатними людьми. Вони заслужили таке звання, адже зробили неоціненний внесок у життя кожного.

Україна також багата такими особистостями, життя і діяльність яких залишили вагомий слід в житті нашої держави загалом та кожного українця конкретно.

Постаті Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Григорія Сковороди давно завоювали світове визнання. Вкрай важко знайти державу, мовою якої б не звучали Шевченківські вірші. Його геніальність, талант, любов до Батьківщини не залишили байдужими цілий світ.

Ще одним українським представником на світовій арені є Леся Українка. Її емоційні і мелодійні вірші знайшли притулок у серцях багатьох любителів поезії по всьому світу.

Наша держава багата не лише видатними людьми літературного жанру, багато талановитих науковців зростали, вчилися і працювали на її теренах. Всесвітньо відомі постаті Вернадського, Прочаніна, Заболотного,

Патона, Філатова. І навіть зараз науковці України продовжують вносити свою лепту у такі науки, як математика, фізика, біологія, медицина, історія та багато інших.

Також існує чимала кількість українських виконавців та композиторів. Особливу увагу слід приділити Миколі Лисенку, з ім'ям якого пов'язують українську композиторську школу. Його опери до сьогоднішнього дня мають успіх на всіх світових сценах.

Українці завжди посідали провідне місце на міжнародній арені. Давайте збережемо пам'ять про цих людей, бо саме їхня діяльність допомагає Україні бути Україною.

4. Напишіть мінітвір, використовуючи відомі вам прислів'я, приказки та фразеологізми, або використовуючи відомі імена видатних особистостей.

Завдання зрізу під час вивчення теми «Мовленнєве спілкування. Стилїстика і культура мовлення» допомогли проаналізувати, як учні розуміють прецедентні феномени, чи можуть вони її ідентифікувати та чи можуть застосовувати у власному мовленні.

Проаналізувавши виконані завдання констатувального зрізу, ми зробили висновок, що більшість здобувачів освіти поверхово орієнтується в завданнях, пов'язаних із прецедентними феноменами, проте є незначна кількість учнів, які можуть виконати завдання на високому рівні, що свідчить про розуміння ними виявів прецедентності під час вивчення зазначеної теми (результати констатувального зрізу див. у таблиці 2.1).

Таблиця 2.1

Рівень знань учнів	К-сть учнів	Відсотки %
Низький рівень	0	0

Середній рівень	9	36
Достатній рівень	13	52
Високий рівень	3	12
Всього	25	100

Другий етап дослідження – формувальний експеримент. На цьому етапі, враховуючи підсумки зрізу, ми застосували розроблену експериментальну систему навчання на уроках мови (для формування умінь і навичок визначення прецедентних феноменів, їх осмислення, засвоєння і використання у мовленні).

Для прикладу наведемо фрагмент уроку:

Тема. Офіційне і неофіційне, публічне і непублічне мовленнєве спілкування. Вербальні й невербальні засоби спілкування

V. Закріплення вивченого матеріалу.

1. Прочитайте текст про мистецтво мовлення. Для якого мовлення характерне ораторське мистецтво? Які поради ораторста можна використовувати у публічному мовленні?

Ораторське мистецтво зароджувалось у Давній Греції. Риториків величали царицею всіх мистецтв. У в одній із легенд розповідається про найвидатнішого афінського оратора Демосфена, який довго тренувався, намагаючись навчитися проголошувати публічні промови. Першу його промову публіка зустріла зі сміхом і знуцаннями: Демосфен був малий на зріст, мав слабкий голос, гаркавив, нервово посмикував плечем. Афіняни не дали йому навіть закінчити промову. І Демосфен вирішив подолати недоліки. Аби навчитися голосно говорити, він ходив по берегу моря, заглушаючи своїм голосом шум хвиль, набравши в рот камінчиків, читав напам'ять уривки поетичних творів. Для того, щоб перебороти свою звичку посмикувати лівим плечем, Демосфен ставав під висячий меч.

Справжнє мистецтво красномовства – це вміння сказати все, що потрібно, не більше, але й не менше. Прикрашають мову образні вислови. Вмілий оратор використовує цікаві порівняння, яскраві метафори, епітети. А застосування крилатих виразів, афоризмів, прислів'їв допомагає утримувати увагу слухачів.

Ознакою культури мовлення є плавність. Не повинно бути невиправданого повторення фраз, мовчання. Потрібно пам'ятати про дикцію. Дикція – чітке, вірне вимовляння звуків. Працюючи над мовленням, потрібно розвивати силу і чистоту звука, гнучкість голосу.

Давньогрецькі оратори виділили п'ять етапів підготовки виступу: 1) підбір матеріалу, фактів і аргументів; 2) складання плану; 3) літературна обробка тексту; 4) вивчення тексту для вільного викладення перед слухачами; 5) відпрацювання художнього виконання, виголошення з відповідною інтонацією, мімікою та жестикуляцією.

М. Ломоносов, А. Коні порівнювали красномовство з поезією й акторською майстерністю. А давньоримський оратор Цицерон писав: „Є два мистецтва, які можуть піднести людину на найвищий шабель пошани: одне – це мистецтво гарного полководця, друге – мистецтво гарного оратора“.

Відомим українським оратором був Феофан Прокопович. Прославилися красномовством також І. Франко, О. Довженко, О. Гончар. Справжніми володарями слова сьогодні є Д. Павличко, І. Драч, В. Яворівський та ін.

Мистецтво публічного виступу — складне мистецтво, але ви повинні оволодіти його основами, тому що у житті кожної людини часто складаються ситуації, коли треба виступити, представити і довести свою точку зору. Тому дуже важливо навчитися прийомам, що роблять промову змістовною, правильною і красивою. Неможливо стати оратором, не виступаючи, не тренуючись постійно.

1. Поясніть значення фразеологізмів. Чи є актуальними такі фразеологізми у мовленнєвому спілкуванні?

Очима стріляти, очима їсти, витріщати очі, нишпорити очима, губи надути, закопилити губу, наморщити лоб, повести бровою, вишкіряти зуби, брови полізли на лоб.

2. Використовуючи значення фразеологізмів із попередньої вправи, складіть поради, які допоможуть у офіційному та публічному виступі.

3. Складіть і запишіть текст невеликого публічного або офіційного виступу у класі на одну із запропонованих тем.

- *Птицю пізнатим по пір'ю, а людину по мові.*
- *Від красних слів язик не відсохне.*
- *Гостре словечко коле сердечко.*

Такі завдання зможуть допомогти учням краще орієнтуватися в значеннях прецедентних феноменів під час вивчення не тільки зазначеної теми, але й інших тем з української мови у профільному класі.

Останнім етапом нашого дослідження була контрольна робота, метою якої було підтвердити або спростувати ефективність запропонованої системи вправ і завдань.

Завдання для контрольної роботи:

1. У яких стилях мовлення доречно використовувати фразеологізми? Відповідь обґрунтуйте.

2. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Визначте, до якого стилю належить текст. Вкажіть жанр. Складіть план до тексту.

Коли Богдан Хмельницький вийшов на історичну арену, українські землі знемагали під владою Речі Посполитої, яка у 1569 році об'єднала Польське королівство і Велике князівство Литовське. Польська шляхта прагнула привласнити величезні простори української землі та закріпачити її людей. Шлях до цього вона вбачала у полонізації України, окатоличуванні українців. І тому католицька церква і особисто папа іменем Христа благословляли будь-які безумства і розправи над непокірними. Злочини шляхти проти українського народу були страшними. Вони грабували, насилували, мучили,

знущалися над людьми. Все це поєднувалося з образою національної гідності і віри.

Таким у ті тяжкі часи було життя на Україні. Народ не міг терпіти такої наруги. То тут то там спалахували народні повстання. Вони переростали у національно-визвольні рухи, на чолі яких стояли кращі представники народу. Та саме з козацтвом народ український пов'язував свої сподівання на краще майбутнє.

Богдан Хмельницький став найвидатнішим представником українського козацтва, та коли говорять історики за період козацької історії, коли запалала визвольна війна, то ніколи не обійдеться їхня думка без згадки про славного Гетьмана Богдана Хмельницького.

Українське козацтво почало свій часопис з тих часів, коли підневільні люди тікали від шляхтичів у низини Дніпра, на Запоріжжя, де вони вважали себе "вольними людьми" – козаками. Втікачі селилися понад Дніпром за порогами, яких нараховувалося дев'ять.

Богдан Хмельницький з юнацьких літ пройшов школу козацтва у Запорізькій Січі і вийшов на боротьбу за Україну та її народ. Коли Богдан повернувся на Україну він пішов служити у кінну сотню свого батька і разом з ним у 1620 році брав участь у битві під Цецорою проти турецьких військ. У цій битві героїчною смертю загинув Михайло Хмельницький, а Богдан потрапив у турецький полон. У 1622 році вірні козаки, побратими Михайла Хмельницького, викупили Богдана з неволі. Він повернувся додому і пішов на козацьку службу в Чигиринський полк.

3. Вкажіть, до яких стилів мовлення можна віднести подані речення. У якому реченні наявний фразеологізм? Поясніть його значення.

- Слухачі були досить врівноважені та уважні.
- Молоко ще у вас не обсохло на губах, а збираєтесь учити мене.
- Віра спокійно пробирається попід високим парканом, оминає людські натовпи.

- *Слово герб прийшло до нас з польської мови.*

4. Наведіть приклади відомих особистостей давнини та сучасності, які є для вас еталоном мовлення. Вкажіть типи їхнього мовлення. Які елементи мовлення імпонують вам у їх мовленні?

5. Напишіть твір-мініатюру, використавши фразеологізми на одну з тем:

- *Дурень думкою багатіє;*
- *На безриб'ї і рак риба;*
- *З ким поведешся, того і наберешся.*

Подумайте і вкажіть, у якому виданні можна вмістити ваш твір.

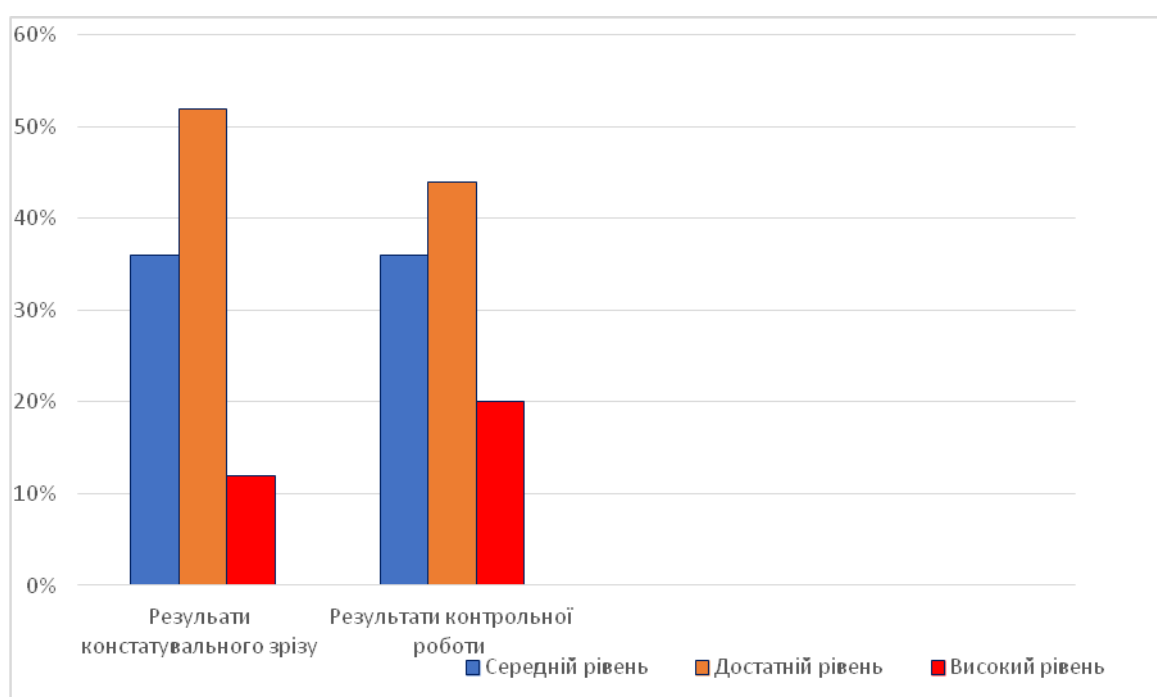
Проаналізувавши виконані завдання контрольної роботи, зауважимо, що результат, порівнюючи з констатувальним зрізом, дещо змінився. Деякі учні почали краще розуміти прояви прецедентності у текстах вправ і завдань. Проте цей відсоток незначний, адже на експеримент було відведено небагато часу (у часових рамках проходження педагогічної практики). Результати контрольної роботи подано у таблиці 2.2).

Таблиця 2.2

Рівень знань учнів	К-сть учнів	Відсотки %
Низький рівень	0	0
Середній рівень	9	36
Достатні рівень	11	44
Високий рівень	5	20
Всього	25	100

Експериментальне дослідження пройшло досить добре. Нам вдалося досягти поставленої мети, зокрема збільшити відсоток учнів, які, за результатами констатувального зрізу та контрольної роботи, завдання яких були подібні, змогли досягти кращого результату (порівняльні результати див. на діаграмі 2.1).

Діаграма 2.1

Отже, провівши експериментальне дослідження, ми дійшли висновку, що використання прецедентних феноменів на уроках мови має бути систематичним. Прецедентні феномени мають бути представлені у всіх виявах, вони мають стати основою вправ і завдань різного рівня складності. Застосування таких вправ і завдань на уроках мови матиме однозначно позитивний вплив на учнів. Діти розширюють свій кругозір, формують мовну картину світу. Звичайно, ці зміни будуть не кількісними, а, насамперед, якісними. Але вони сприятимуть реалізації головної мети навчання мови в школі – вихованню духовно багатой, компетентної мовної особистості.

Запропонована нами експериментальна система вправ і завдань із застосуванням різнопланових прецедентних феноменів виявилась ефективною, що засвідчили результати педагогічного експерименту.

Висновки до другого розділу

Прецедентний феномен – це один із виявів багатства української мови. Тому автори підручників і вчителі досить часто використовують прецедентні феномени на уроках мови при вивченні різноманітних тем.

Прецедентні імена, ситуації, прецедентні тексти, історичні події наповнюють зміст вправ. Прецедентний феномен може бути використаний не лише для того, щоб засвоїти правила до певних тем, а й задля формування мовленнєвих навичок. Окрім того, учні матимуть змогу пізнати історичні, художні й моральні цінності крізь призму виявів прецедентності.

Аналіз чинного підручника для учнів філологічного напрямку засвідчив, що найчастіше у вправах трапляються прецедентні тексти з вказівкою на

прецедентне ім'я – автора, яке відтворюється у пам'яті старшокласників, а також вправи, де наявні прислів'я, приказки, афоризми та фразеологізми.

Вікові та фізіологічні можливості учнів старших класів дають їм змогу правильно розуміти та трактувати вивчений матеріал за допомогою феномена прецедентності. Аналіз прецедентних феноменів змушує старшокласників занурюватись у лінгвокультурологічний контекст, розширювати філологічний кругозір, формує цілісну мовну картину світу.

Тому у цьому розділі ми описали систему роботи з прецедентними феноменами при вивченні програмних тем із української мови (зміст, етапи, особливості перебігу та результати). Ефективність запропонованої методики була експериментально доведена.

ВИСНОВКИ

У час глобалізації та безпрецедентних викликів сучасності, що поглиблюють духовну і моральну кризу сучасного суспільства, учитель-словесник покликаний прищепити своїм учням найкращі людські якості, не допустити безпринципності, безідейності, аморальності сучасного молодого покоління. Саме у такому контексті актуальною постає така проблема лінгводидактики, як вивчення і застосування на уроках української мови прецедентних феноменів, які постають ціннісним джерелом для того, щоб реалізувати виховну мету навчання. Особливо важливими є прецедентні феномени, використані в лінгводидактичному дискурсі задля формування в

учнів гарного смаку в користуванні українською мовою, моральних якостей, національно-патріотичних почуттів.

Саме тому ми поставили за мету у межах магістерського дослідження проаналізувати лінгводидактичний потенціал прецедентних феноменів у шкільній мовній освіті профільного рівня, розробити систему вправ і завдань для уроків мови у філологічному класі та перевірити її ефективність.

Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання цілої низки завдань: узагальнити підходи дослідників до поняття «прецедентний феномен»; окреслити особливості функціонування ПФ у когнітивній методиці; з'ясувати психологічні, психолінгвістичні та лінгводидактичні аспекти дослідження; проаналізувати шкільні програми та підручники з української мови для профільного рівня з боку досліджуваної проблеми; розробити експериментальну систему вправ і завдань для уроків мови в профільній школі та перевірити її ефективність.

На основі аналізу лінгвістичної літератури ми визначили прецедентний феномен як складну одиницю ментального рівня, яка має специфічну структуру. Визначальними рисами прецедентних феноменів є пов'язаність зі значущими для спільноти текстами, історичними подіями, особами, мистецькими творами, одиничність, актуальність, закоріненість у національну когнітивну базу, культурна значущість. Усталена типологія прецедентних феноменів виглядає так: прецедентне ім'я, вислів, текст, ситуація.

Оволодіння прецедентними текстами рідної культури – важливе завдання самовиховання людини. Уміння ж доречно використовувати у спілкуванні ці тексти – необхідна риса комунікативної культури освіченої особистості.

На нашу думку, у свідомості нинішніх учнів розірваний безпосередній зв'язок між прецедентними одиницями та їх походженням: значна частина зразків прецедентності сприймається здобувачами освіти безвідносно до початкового джерела. Дуже часто, вживаючи у своєму мовленні ті чи інші висловлювання, приказки, фразеологізми, учні не розуміють їх значення та

джерел походження. Також слід зазначити, що діти часом не знають витоків навіть тих феноменів, які так чи інакше згадувалися у процесі вивчення шкільних предметів (прецедентних одиниць, що вивчалися на уроках як української, так і зарубіжної літератури). Інколи учні спотворюють первинний піднесений характер висловлювання, перетворюючи його на буденний, вдаються до інколи невдалих іроній, сарказмів, різко негативізують зміст феномена, викривлюють цінності, закладені у вихідний зразок. Саме тому дуже важливо на уроках української мови системно використовувати прецедентні феномени, які учні, можливо, десь чули, але не знають, звідки вони походять або що означають.

На уроках української мови прецедентні феномени застосовують у різних навчальних ситуаціях та з різною метою: для аналізу виучуваних мовних одиниць, наявних у тексті, характеристики його стильових і жанрових ознак, для виконання творчих робіт з використанням прецедентних висловлювань, для опису прецедентних ситуацій та ін.

Ми проаналізували теоретико-методичну базу з проблеми дослідження. Огляд методичної літератури про використання прецедентності на уроках мови показав, що феномени є частим проявом у підручниках і загалом на уроках мови. Проте, на жаль, не всі типи прецедентних феноменів там представлені. Майже не простежуються біблійні феномени, досить мало прецедентних ситуацій. Перевагу віддають прецедентним висловлюванням, зокрема приказкам, прислів'ям, афоризмам, фразеологізмам, прецедентним іменам, а також прецедентним текстам, зокрема віршам із вказівкою на прецедентне ім'я – автора.

Чинний підручник для 10-го класу профільного рівня включає певний необхідний мінімум прецедентних феноменів, що цілком відповідає соціокультурній змістовій лінії програми з української мови (використання української мови як засобу формування ціннісної позиції щодо громадянського патріотизму, любові до Батьківщини, української природи, почуття гордості за свою країну, поваги до її історії, культури й історичних пам'яток тощо). Проте

вчитель-філолог повинен послідовно та системно доповнювати цей мінімум іншими прецедентними феноменами.

У ході дослідження ми розробили систему вправ і завдань на основі прецедентних феноменів, яку можна застосовувати під час вивчення різних розділів науки про мову у профільному класі. На нашу думку, використання таких вправ матиме однозначно позитивний вплив на учнів. Старшокласники суттєво розширюють свій філологічний кругозір, удосконалюють мовну картину світу.

Запропонована нами експериментальна система вправ і завдань із застосуванням системи різнопланових прецедентних феноменів виявилась ефективною, про що засвідчили результати педагогічного експерименту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : оценка ; событие ; факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Бакум З. П. Система завдань і вправ для формування мовноособистості на профільному рівні навчання фонетики / З. П. Бакум // Філологічні студії. – Вип. 4. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2010. – С. 141–150.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Київ : Академія, 2004. – 342 с.
4. Берестова А. А. Прецедентні релігійні назви і прецедентні тексти з релігійним компонентом як дискурсивні маркери (на матеріалі сучасної української художньої прози) / А. А. Берестова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : «Філологічна» : [зб. наук. пр.]. – Острог, 2014. – Вип. 49. – С. 295–297.
5. Берестова А. А. Типологія інтертекстуальних зв'язків текстів сучасної української художньої літератури і прецедентних релігійних феноменів / А. А. Берестова // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : [зб. наук. праць]. – Хмельницький, 2016. – Вип. 10. – Том 1. – С. 35–41.
6. Берестова А. А. Функційна інтерпретація прецедентних релігійних феноменів у художньому дискурсі (на матеріалі української художньої прози кінця ХХ – початку ХХІ століття) / А. А. Берестова // ScienceandEducationaNewDimension. Philologu, IV(20), Issue : 85. – 2016. – С. 7–11.
7. Блинова Ю.А. Прецедентные имена собственные в немецком газетном дискурсе: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. Наук: спец. 10.02.04«Германские языки» / Ю.А. Блинова. – Самара, 2007. – 22с.
8. Богданова І. В. Сугестивний потенціал прецедентних одиниць в українському медійному дискурсі початку ХХІ ст.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/User/Downloads/2174-4385-1-SM%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/2174-4385-1-SM%20(1).pdf)

9. Бойкарова Л. Когнітивно-комунікативна методика начання української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/%D0%86%D0%A0%D0%90/Downloads/gsuk_2013_10_60%20\(8\).pdf](file:///C:/Users/%D0%86%D0%A0%D0%90/Downloads/gsuk_2013_10_60%20(8).pdf)

10. Брунер Дж. Психология познания / Дж. Брунер. – М. : Прогресс, 1977. – 413 с.

11. Буднік А. О. Формування дискурсних умінь студентів філологічних спеціальностей засобами національно-прецедентних текстів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/318/1/Буднік%20Анжела%20Олександрівна%20.pdf>

12. Великорода Ю. М. Співвідношення між універсальним та національним рівнями прецедентних феноменів / Ю. М. Великорода // Нова філологія. – 2014. – № 62. – С. 27-31.

13. Виноградов В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. – М. : Гослитиздат, 1959. – 656 с.

14. Ворожцова О. А. Лингвистическое исследование прецедентных феноменов в дискурсероссийских и американских президентских выборов 2004 года [Текст]: диссерт. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / О. А. Ворожцова. – Екатеринбург: Уральский государственный педагогический ун-т, 2007. – 215с.

15. Гончаренко А. Особистісно-орієнтована модель освіти: підготовка педагога / А. Гончаренко // Дошкільневиховання. – 2008. – № 1. – С. 10-13.

16. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ, 1997. – 373 с.

17. Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади створення підручників з української мови для профільної школи / О. М. Горошкіна // Вісник Львів. ун-ту. Серія : Філологічна. – 2010. – Вип. 50. – С.73–79.

18. Гудков Д. Б. Межкультурная коммуникация: проблемы обучения / Д. Б. Гудков. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 118 с.
19. Гудков Д. Б. Прецедентные феномены в языковом сознании и межкультурной коммуникации: дис. ...доктора филол. наук: 10.02.19 / Гудков Дмитрий Борисович. – М., 1999. – 400 с.
20. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
21. Денисюк Ж. З. Постфольклорні тексти як прецедентні феномени в осмисленні актуальної реальності [Електронний ресурс] / Ж. З. Денисюк // Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство. – 2017. – Вип. 1. – С. 18-23.
22. Дика Н. М. Реалізація когнітивно-комунікативного підходу до навчання синтаксису в профільній школі: від думки до тексту / Н. М. Дика, Ю. В. Огарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/11/100.pdf>
23. Дымарский М. Я. Прецедентность и художественность // Феномен прецедентности и преемственность культур. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2004. – С. 51-62.
24. Заброцкий М. М. Вікова психологія : навчальний посібник / М. М. Заброцкий. – Київ : МАУП, 1998. – 92 с.
25. Захаренко И. В. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов / И. В. Захаренко, В. В. Красных, Д. Б. Гудков, Д. В. Багаева // Язык. Сознание. Коммуниция : сб. статей. – М. : «Филология», 1997. – Вып. 1. – С. 82-103.
26. Земская Е. А. Цитация и виды ее трансформации в заголовках современных газет / Е. А. Земская // Поэтика. Стилистика. Язык и культура. – М. : Наука, 1996. – С. 157-168.
27. Кальченко Т. Ю. Прецедентні вислови в ліриці І. Римарука: функціонально-семантичний аспект / Т. Ю. Кальченко // Вісник Харківського

національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2012. – № 1014. – Серія : Філологія. – С. 35–39.

28. Кальченко Т. Ю. Образ Берестечка в ліриці І. Римарука як національно-прецедентний феномен / Т. Ю. Кальченко // Слов'янський збірник. – Одеса, 2012. – № 17. – С. 381–385.

29. Кальченко Т. Ю. Прецедентні феномени біблійного походження в ліриці І. Римарука / Т. Ю. Кальченко // Культура слова. – К., 2012. – Вип. 77. – С. 101–106.

30. Кальченко Т. Ю. «Індивідуальне-загальне» у поетичних картинах світу І. Римарука і В. Герасим'юка як вияв мовної особистості поета-вісімдесятника / Т. Ю. Кальченко // Когнітологія в системі гуманітарних наук : збірник наукових праць. – Полтава : ПП Шевченко, 2014. – Вип. 3. – С. 44–50.

31. Кальченко Т. Ю. Семантико-аксіологічний аспект прецедентних феноменів історичного походження в ліриці І. Римарука і В. Герасим'юка / Т. Ю. Кальченко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2014. – № 107. Серія : Філологія. – Вип. 70. – С. 15–18.

32. Караман С. О. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. – Харків : Вид-во «Ранок», 2018. – 272с.

33. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 288 с.

34. Кондратенко Н. В. Інтертекстуальність в українському політичному дискурсі / Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, Н. В. Кутуза та ін. // Реклама та PR у масово-інформаційному просторі. – Одеса: «Астропринт», 2009. – С. 155-160.

35. Кондратенко Н. В. Прецедентні компоненти в заголовках публіцистичних текстів (на матеріалі газетних статей) / Н. В. Кондратенко // Мова і культура. – Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 7. – Т. IV. – Ч. 1. – С. 162–166.

36. Кордиш І. С. Стилiстичнi функцiї прецедентних феноменiв у поетичнiй творчостi Iгоря Римарука: дипломна робота / І. С. Кордиш. – Рiвне, 2019. – 66 с.[Електронний ресурс]. – Режим доступу : RSHU/Бакалаврська робота Кордиш І. С._2019.doc
37. Корольова В. В. Прецедентнi феномени в мовi сучасної поезiї / В. В. Корольова // Науковi записки Нацiонального унiверситету «Острозька академiя». Сер. : Фiлологiчна. – 2012. – Вип. 29. – С. 8-10.
38. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапi / М. Кочерган // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24–29.
39. Красных В.В. Этнопсихолингвистика и культурология: курс лекций /В. В. Красных – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
40. Курбакова Ю. В. Национально-прецедентные феномены и единицы с метафорическим значением в СМИ [Электронный ресурс] : на материале современных американских журналов : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Ю. В. Курбакова. – М. : РГБ, 2006. – 145 с.
41. Кучерук О. А. Прiоритетнi напрями в шкiльнiй лiнгводидактицi / О. А. Кучерук // Збiрник наукових праць Уманського державного педагогiчного унiверситету. – 2014. – Ч. 2. – С. 190-197.
42. Лазаренко С. Прецедентнi феномени в сучасному українському газетному дискурсі та їхня роль у формуванні вторинної мовної особистості під час викладання української мови як іноземної [Електронний ресурс] / С. Лазаренко // Теоретична і дидактична фiлологiя. – 2014. – Вип. 18. – С. 78-82. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tidf_2014_18_17
43. Лiтературознавчий словник-довiдник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Ковалiва, В. І. Теремка. – Киiв : ВЦ «Академiя», 2006. – 752 с.
44. Методика навчання української мови в середнiх освiтнiх закладах / кол. авт. ; за ред. М. І. Пентилюк : М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та iн. – Киiв : Ленвiт, 2004. – 400 с.

45. Михалева И. Н. Реминисцентная структура художественных текстов / И. Н. Михалева // Культура, общение, текст: [сб. статей]. – М. : Наука, 1988. – С. 4–16.
46. Навчальна програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. 10 – 11 класи / укладачі : Л. І. Мацько, Т. Л. Груба, О. М. Симоненко – Київ : Вид. дім «Освіта», 2017. – 84 с.
47. Назаренко О. М. Реалізація категорії діалогічності в сучасному українському газетному тексті: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / О. М. Назаренко. – Одеса, 2012. – 21 с.
48. Найдюк О. В. Інформативна функція концептів прецедентних феноменів / О. В. Найдюк // Наук. вісн. ВНУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2008. – № 5 – С. 191–194.
49. Нахимова Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации: монография / Е. А. Нахимова ; ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т» ; Ин-т социального образования. – Екатеринбург, 2007. – 207 с.
50. Нікітіна А. В. Прецедентний текст як засіб національно-патріотичного виховання на уроках української мови / А. В. Нікітіна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). – 2015. – № 7 (296). – Ч. 2. – С. 236. – 244.
51. Пентиліук М. І. Аналіз тексту на уроках мови / М. І. Пентиліук // Дивослово. – 1999. – № 3. – С. 30–32.
52. Пентиліук М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентиліук, А. Нікітіна, О. Горошкіна // Дивослово. – 2004. – № 8. – С. 5–9.
53. Пентиліук М. І. Розвиток української лінгводидактики в контексті Державного стандарту базової і повної освіти в Україні / М. І. Пентиліук // Вісн. Львів. ун-ту. – Сер. : філологічна. – 2010. – Вип. 50. – С. 123-130.
54. Повчання дітям Володимира Мономаха [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikiquote.org/wiki/%D0%9>

[F%D0%BE%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F %D0%92
%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D
0%B0 %D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%85%D
%B0](https://skaz.com.ua/geograf/15895/index.html?page=13)

55. Поняття дитинства в психологічній літературі[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://skaz.com.ua/geograf/15895/index.html?page=13>

56. Провідна діяльність підлітків[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/psychologiya/part4/013.htm>

57. Прохоров Ю. Е. Действительность. Текст. Дискурс : монографія / Ю. Е. Прохоров – М. : Флинта, Наука, 2004. – 224 с.

58. Прохоров Ю.Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев / Ю. Е. Прохоров – М., 1996. – 326с.

59. Психологія підлітка [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://kalitaschool.jimdofree.com/%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%B0/%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BA%D0%B0/>

60. Психологія підлітка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/3155/97/>

61. Пустовіт Г. П. Концептуальні засади модернізації змісту сучасної позашкільної освіти і виховання учнів / Г. П. Пустовіт // Рідна мова. – 2010. – № 10. – С. 21 – 22.

62. Савчин М. В., Василенко Л. П., Вікова психологія : підручник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – Київ : Академвидав, 2005. – 360 с.

63. Сахарук І. Сфери-джерела прецедентності в текстах українських друкованих ЗМІ / І. Сахарук // Лінгвістичні студії : Зб. наук. пр. – Вип. 25. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – С. 162-167.
64. Сахарук І. В. Типологія прецедентних феноменів у сучасному українському дискурсі / І. В. Сахарук // Лінгвістичні студії. – Донецьк, 2011. – Вип. 23. – С. 197-203.
65. Сахарук І.В. Прецедентність як вияв інтертекстуальності в текстах українських друкованих ЗМІ / І. В. Сахарук // Лінгвістика. Комунікація. Освіта : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Луганськ, 14–15 березня 2013 р.). – Луганськ : Вид-во ЛДАКМ, 2013. – С. 73–76.
66. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О.О. Селіванова. – Київ : Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
67. Селіванова О. О. Прецедентна мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови) / О. О. Селіванова // Лінгвістична палітра. Філологічні студії ; за заг. ред. Л. А. Лисиченко. – Харків, 2009. – С. 129-139.
68. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінол. енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
69. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 141 с.
70. Слюніна О. В. Усі уроки української мови. 10 клас. I семестр. Профіль – українська філологія / О. В. Слюніна. – 2-ге вид., допов. та перероб. – Харків : Вид. група «Основа», 2018. – 298 с.
71. Сорокин Ю. А. Прецедентный текст как способ фиксации языкового сознания / Ю. А. Сорокин, И. М. Михалева // Язык и сознание : парадоксальная рациональность : [коллект. моногр.]. – М. : РАН, 1993. – С. 98-117.
72. Сорокин Ю. А. Психолінгвістическіе аспекти изучения текста / Ю. А. Сорокин. – М. : Наука, 1985. – 168 с.
73. Тимчук О.Т. Функціональний аспект прецедентних феноменів / О. Тимчук, О. М. Сеньків

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/4.3/9>

74. Українська бібліотечна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA>

75. Фатеева Н.А. Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности / Н. А. Фатеева. – М. : КомКнига, 2007. – 280 с.

76. Фіцула М.М. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 232 с.

77. Ходоренко А. В. Прецедентность как средство семантического обогащения именив интернете / А. В. Ходоренко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. – Харків : ХНУ, 2007. – Вип. 50. – № 765. – С. 58-61.

78. Хом'як О. І. Мовна картина світу в функціонально-стилістичномудискурсі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/User/Downloads/apyl_2005_11_17.pdf

79. Чорновол-Ткаченко Р. С. Прецедентний текст як основа лінгвостилістичної реалізації категорії інтертекстуальності (на матеріалі казок Льюїса Керрола) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Р. С. Чорновол-Ткаченко. – Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2007. – 19 с.

80. Чрділелі Т. В. Прецедентні феномени як проблема міжкультурної комунікації / Т. В. Чрділелі // Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. – Київ, 2012. Серія: Філологія. – Вип. 25. – С. 114–120.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СИСТЕМА ВПРАВ І ЗАВДАНЬ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ

Вправи, прецедентним феноменом яких є відомий текст чи вірш (з посиланням на прецедентне ім'я – автора тексту)

1. Уважно прочитайте текст та визначте його стиль. Які ознаки допомогли визначити стиль тексту? Напишіть міні-твір про те якою для вас є мова.

*Все в тобі з'єдналося, злилося —
Як і поміститься в одній! —
Шепіт зачарований колосся,
Поклик із катами на двобій.
Ти даєш поету дужі крила,
Що підносять правду в вишину,
Вченому ти лагідно відкрила
Мудрості людської глибину.
І тобі рости й не в'януть зроду,
Квітуватъ в поемах і віршах,
Бо в тобі — великого народу
Ніжна і замріяна душа.*

(В. Симоненко)

2. Проведіть лінгвістичне дослідження порівнявши мову XIV-XVIст. з сучасною. Знайдіть елементи живої розмовної мови. Зробіть висновки про походження української мови.

Текст №1

В лето 1945 приходиша татарове перекопскыи, сын царев Мендли Кзюоев, у Волынскую землю и мало не добыша град Корца: и уби неколико князь Семена Юр'евич, староста луцкий татарове отбегоша от Корца ... (Київський літопис).

Текст №2

Я Олехно Ромашковичь визнаваю симь моимь листомь самь на собь кождому доброму нынешнимь и на потом будучимь, хто его оусхочеть выдети, або чтучи его слышати. Продаль есми пану Григорию Тунькелю Патрикеевичу поле, свое за семь копь грошей широкихь честное моннеты... я Олехно просиль есми пана Юшка Яковича, абы его милость на твердость пану Григорию кь сему моему листу печать свою приложиль (3 кн. «Грамоти XIV ст.»).

3. Зіставте уривок тексту «Слово о полку Ігоревім» з його перекладами та переспівами. Визначте спільні мовностилістичні ознаки, що свідчать про спорідненість давньої та сучасної мови.

Текст №1

Почнемь же, братье, повесть сыю оть старого Владимира до нынешняго Игоря; нже истягну умь креепостію своею, и поостри сердца своего мужествомь, напльнився ратного духа, наведе своя храбрые плькы на землю Польвецкую за землю Руськую.

Текст №2

Начнемь же, братцы, повесть сію оть стараго Владимиря до нынешняго Игоря. Сей Игорь напргяши умь крепостію, поощривь сердце свое мужествомь, вступиль сь храбрымь своимь воинствомь вь землю Половецкую для отмщенія на землю Русскую.

Текст №3

Зачнемо ж ми, браття,

Від старого Володимира

До Ігоря сьогоденного.

Ігор сей, славен князь, міццю розум оперезав,

Мужністю сердечною нагострив,

Ратного духу виповнився та й повів полки свої хоробрі

На землю Половецьку

За землю Руську.

(З кн. «Слово о пльку Ігореве та його поетичні переклади і переспіви»)

Вправи, прецедентним феноменом яких є вислови відомих митців.

1. Прочитайте вислови відомих людей. Чи згодні ви з їх думками? Які основні правила промови ви виокремили для себе?

Жоден чоловік при здоровому глузді не візьметься будувати дім, не маючи проекту. Як же можна почати виступ, не маючи плану? Публічний виступ – це мандрівка до певної мети, і маршрут має бути нанесений на карту. (Д. Карнегі.) Людина, яка починає промову, не продумавши її структуру, нагадує корабель, який виходить у море без стерна. (І. Томан.) Виграні баталії, надійні мости та вдалі виступи – результати добре обміркованого плану. (П. Сопер.) Імпровізатори, як говорив Квінтіліан, хочуть показати себе розумними перед дурнями, а замість цього показують себе дурнями перед розумними людьми. (П. Пороховицьков.)

2. Вдумливо прочитайте вислови відомих митців. Напишіть твір-розтлумачення одного із висловів.

Моральність людини видно в її ставленні до слова (Лев Толстой).

Найбільша розкіш на світі — це розкіш людського спілкування (Антуан де Сент-Екзюпері).

Найбільше і найдорожче добро кожного народу – це його мова, та жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя і свої сподіванки, розум, досвід, почування (Панас Мирний).

Найдосконаліша мова та, яка висловлює найбільшу кількість понять найменшою кількістю слів (П'єр Буаст).

Найперше— музика у слові! (Поль Верлен).

Нападати на мову народу — це означає нападати на його серце (Генріх Лаубе).

Народ, що не усвідомлює значення рідної мови для свого вищого духовного життя і сам її покидає й відрікається, виконує над собою самовбивство (Павел Шафарик).

Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку в них відбирають мову (Ліна Костенко).

Наша Батьківщина благає допомоги красномовства, бо так багато її преславних подвигів поминається глибокою мовчанкою (Феофан Прокопович).

3. Прочитайте вислови. Як ви їх розумієте? Складіть виступ на довільну, але цікаву для вас тему користуючись висловами, як підказками.

Горацій сміявся над пишними вступами... Такі промови він порівнював з істотами, голова яких чудово прикрашена, чим все останнє спотворене. Дійсно, зробити розкішний вступ – це зобов'язатися показати далі щось ще більш чудове. Помічено, що змусити багато від себе очікувати – то найвірніший спосіб впасти. (М. Сперанський.)

Вступ до ораторської промови є те саме, що для тіла людського голова. Вступ є найпомітнішою і найвідчутнішою частиною: його слухають з більшою увагою, він привертає або ж відволікає увагу слухачів. Часто, якщо вступ красномовний, слухачі приходять у таке засліплення, що огріхи в інших частинах промови бувають ними не помічені; якщо ж вступ поганий, то хоч би

якою решта виступу була прекрасною, виступ сприймається без задоволення. Ось наскільки сильними є перші враження! (Г. Гайар.)

Кінець – розв'язка всієї промови. Кінець має бути таким, щоб слухачі відчули, що далі говорити нема чого. (А. Коні.)

Оратори, які ніяк не можуть зупинитися, - справжні мучителі слухачів. Невдалий кінець знищує ефект всієї промови. (І. Бехер.)

Багато говорити і багато сказати не є те ж саме. (Софокл.)

Вправи, де наявні біблійні прецедентні феномени.

1. Прочитайте, доведіть, що це текст. Вкажіть стиль та його ознаки в тексті. Сформулюйте головну думку. Спишіть, розставте розділові знаки.

Ось вийшов сіяч щоб посіяти. І як сіяв він зерна упали одні край дороги і пташки налетіли та їх повидзьобували. Другі ж упали на ґрунт кам'янистий де не мали багато землі і негайно посходили бо земля неглибока була а як сонце зійшло то зів'яли і коріння не мавши посохли. А інші попадали в терен і вигнався терен і їх поглушив. Інші ж упали на добрую землю і зродили одне в сто раз друге в шістдесят а те втридцяттеро (Євангеліє від св. Матвія 13: 3-8, Притча про сіяча)

2. Прочитайте текст і визначте його стилбову приналежність. Напишіть статтю використовуючи прочитаний текст як приклад життя.

Два чоловіки до храму ввійшли помолитись один фарисей а другий був митник. Фарисей ставши так молився про себе: Дякую Боже Тобі що я не такий як інші люди: здирщики, неправедні, перелюбні, або як цей митник. Я пощу два рази на тиждень даю десятину з усього що тільки надбаю! А митник здалека стояв та й очей навіть звести до неба не смів але бив себе в груди й кавав: Боже будь милостивий до мене грішного! Говорю вам що цей повернувся до дому свого більш виправданий, аніж той. Бо кожен хто підноситься буде понижений хто ж понижається той піднесеться. (Луки 18:10-14. Притча про

фарисея і митаря).

Вправи, де прецедентним феноменом є прислів'я, приказки та фразеологізми.

1. Прочитайте фразеологізми. Поясніть їх значення. Введіть три фразеологізми в речення.

Авгієві стайні, альфа і омега, бавитися з вогнем, березова каша, бити лихом об землю, Варфоломійська ніч, вивести на чисту воду, вітер у голові, гордіїв вузол, горобина ніч.

2. Перекладіть українською мовою.

1. Він на дуже хорошому рахунку в керівництва. 2. Одразу кидається в очі, що цей приватний вуз являється одним із кращих. 3. Дане твердження являється анахронізмом. 4. Не дивлячись на те, що він є досить одіозною особою, він знаходиться на гарному рахунку в цій установі. 5. Він понав впросак. 6. Не треба втирати мені окуляри, я все одно знаю вірну відповідь.

3. Поділіть фразеологізми на групи за джерелами походження: а) жива народна мова; б) античні міфи; в) Біблія.

Позичити в сірка очей, троянський кінь, передати куті меду, манна небесна, блудний син, дамоклів меч, око за око, вусом не моргнути, розбити глека, Содом і Гоморра, авгієві стайні, подвиг Геракла, тьма єгипетська, упіймати облизня, лавровий вінок, терновий вінок, муки Тантала, поцілунок Іуди, розбити глека, змій-спокусник, купувати kota в мішку, олімпійський спокій, ахіллесова п'ята, крутиться на язиці, Ноїв ковчег.

Вправи, де прецедентним феноменом є афоризми.

1. Прочитайте афоризми. Поясніть їх значення. Запишіть два з них у зошит. Напишіть есе використовуючи один із афоризмів як тему.

1. Як хто працювати не хоче, – нехай той не їсть. (2 посл. ап. Павла до Солунян 3:10) 2. І не запалюють світильника, щоб поставити його під посудину, але на свічник – і світить він усім у домі (Євангелія від св. Матвія

5:14). 3. *І чого в оці брата свого ти заскалку бачиш, колоди ж у власному оці не чуєш?* (Євангелія від св. Матвія 7:3). 4. *Будьте ж мудрі, як змії, і невинні, як голубки* (Євангелія від св. Матвія 10:16). 5. *Верблюдові легше пройти через голчине вушко, ніж багатому в Боже Царство ввійти* (Євангелія від св. Матвія 10:16). 6. *Кому ж мало прощається, такий мало любить* (Євангелія від св. Луки 7:47).

Додаток 2

СИСТЕМА ВПРАВ І ЗАВДАНЬ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ

(з опорою на тексти чинного підручника, але іншими завданнями)

Вправи, прецедентним феноменом яких є відомий тест чи вірш (з посиланням на прецедентне ім'я – автора тексту)

1. Прочитайте текст та визначте, якої форми мови слова переважають у тексті: літературної чи діалектної.

Дорогий Дмитре, ну от тобі уже й сімнадцять...

Бери від кожної пори свого життя те, що воно пропонує тобі. Вимагати од часу не мудро і не гідно. Але і не пливи за течією. Тобто, вибравши тверді

орієнтири, що таке добро і що зло, виростаї у їхньому полі, аби по ньому все тобі скристалізувалося... Ідеал є один — добра і справедливості, чесності й любові. Іншого, мабуть, немає. Ще додаю — ідеал краси. (З листа Василя Стуса до сина)

2. Прочитайте уважно вірш. Назвіть які етикетні мовні формули, використані у вірші. На особливостях яких засобів спілкування наголошує авторка?

ПІНГ-ПОНГ

— добридень —

— здрастуйте —

— як справи? —

— спасибі — добре — як у вас? —

— робота — літо — спека — спрага —

— а настрої? —

— добре —

— все гаразд —

— неправда — очі —

— вам здалося —

— ви зблідли —

— обережно — м'яч! —

вогнем мовчання зайнялося —

схрестились погляди — пробач —

кажи слова легкі й порожні —

кажи їх знов —

кажи їх знов! —

а так дивитися не можна в настільнім тенісі розмов!

(Л. Костенко)

3. Прочитайте та проаналізуйте текст за планом, який поданий у підручнику. Вкажіть, до якого стилю належить текст.

Я думаю про дивний час,

Який він швидкоплинний.

Він вдаль несе і кличе нас.

Сам по собі — нестинний.

Початку теж немає в нім,

Він без кінця і краю.

Час безконечний, але втім,

Для нас кінець він має.

Тим і безцінний для людей,

Що треба все зуміти.

Від втілення своїх ідей

До вміння добре жити.

Час не вкладеш на депозит

На потім, на відсотки.

Його не візьмеш у кредит,

Щоб збудувать висотки.

Час непідкупний, він іде,

Пливе, летить, вирує.

Його не взяти нам ніде,

А він своє диктує.

То ж треба встигнути усе,

Змістовно час прожити.

Бо він так швидко вдаль несе,

Не можна тав ловити.

(Н. Красоткіна)

4. Прочитайте та визначте стильову приналежність тексту. Спробуйте прочитати в особах.

КОРІННЯ Й НАСІННЯ

— *А ти, татку, в школі вчився?*

— *Учився, Сергійку.*

— *А це правда, що ти, тату,*

Був одержав двійку?

— Було таке, траплялося... Малий засміявся:

— Тоді мама правду каже,

Що я в тебе вдався (П. Глазовий).

Вправи, прецедентним феноменом яких є вислови відомих митців.

1. Прочитайте. Як ви розумієте вислови відомих людей? Укладіть список тем виступів, під час яких можна використовувати подані висловлювання.

1. З історії знаємо: українець може існувати без їжі, без води і навіть без повітря, але без гумору — то не українець (Є. Дудар). 2. Дуже добре, коли оратор показує у виступах комічні аспекти життя, нікого не ображаючи (І. Томан). 3. Гумор має бути глазур'ю на торті, але не самим тортом (Д. Карнегі). 4. Людей на світі смуток не трима. Розвію хмару, над життям навислу. Іронія — це блискавка ума, котра освітить всі глибини смислу (Л. Костенко).

2. Прочитайте висловлення про користь читання. Запишіть 5-7 аргументів, якими можна переконати людину у важливості читання. Вкажіть, який аргумент є більш переконливим.

1. Книги — морська глибина! Хто в них пірне аж до дна, той, хоч і труду мав досить, дивнії перли виносить (І. Франко). 2. Тільки книжки перетворюють подив у допитливість. Тільки читання відкриває перед людиною розкіш інтелектуального життя (В. Сухомлинський). 3. Люди перестають думати, коли перестають читати (Д. Дідро). 4. Про ерудицію людини свідчать не тільки ті книги, які вона прочитала, а й ті, яких вона не читала (І. Вільде).

3. Поміркуйте над змістом запропонованих висловів. Чи відомі вам їх автори? Підготуйте короткий виступ, беручи за тему один із висловів.

1. Знайдіть собі роботу до душі, і вам не доведеться працювати жодного дня (Конфуцій). 2. Кращий спосіб полішити собі настрій — це полішити його іншому (Марк Твен). 3. Серце та людські звичаї, а не зовнішні ознаки, мають свідчити про те, хто є хто (Г. Сковорода).

4. Прочитайте висловлювання відомих митців. Використовуючи за основу поради, сформулюйте поради для доповідача.

1. Нехай паузи поділяють думку, що викладається, на її складові частини, але щоб кожна з цих частин не втрачала своєї належності й безперервності (К. Станіславський). 2. Тон голосу, очі і вираз обличчя є не менш красномовними, ніж слова (Ж. де Лабрюйєр). 3. Модуляції голосу — найпрекрасніша з усіх чарівностей красномовства. Це музика голосу (Л. да Вінчі). 4. Слово... є певною мірою стимулом розуму. Але коли словом занадто захоплюються і відривають його від реальності, воно вже втрачає зв'язок з дійсністю... Перший симптом — це надто велика кількість слів для вираження й короткого змісту. Скоро постає другий симптом: базікання, яке не виражає ніякого змісту (Т. Майореску). 5. Форма, у яку одягнені думки оратора, збуджує увагу й захоплення натовпу (Ф. Честерфілд).

Вправи, де наявні біблійні прецедентні феномени.

Прочитайте текст. Випишіть відомості про функцію та сферу вживання конфесійного стилю. Поміркуйте, що відрізняє конфесійний стиль від інших стилів.

Назва цього стилю донині не усталена, адже для його називання вживається цілий ряд ідентичних термінів: сакральний стиль, конфесійний стиль, богословський стиль, релігійний стиль, священна мова, свята мова, культова мова тощо. Зразками цього стилю вважають переклади Євангелія М. Шашкевича, переклади Біблії П. Куліша, І. Нечуя-Левицького та ін.

З-поміж стилетвірних особливості конфесійного стилю виділяють такі: значна кількість так званих маркованих слів, тобто пристосованих до

використання саме в конфесійному стилі (провидіння, архангел, херувими, послух, катехізис та ін.), усталені словосполучення типу *Божий промисел, Небесний Отець, Царство Боже, раб Божий, Тайна вечеря, Божя воля, Святий дух, Свята Трійця, блаженна смерть, інверсійний порядок слів у реченні та словосполученні, що постійно підкреслює урочисту піднесеність мови релігійного змісту (За Н. Дзюбишиною-Мельник).*

Вправи, де прецедентним феноменом є прислів'я, приказки та фразеологізми.

1. Із поданих словосполучень випишіть фразеологізми. Введіть їх в речення (3 речення).

Грати з вогнем, сухий лист, на ноги поставили, київські каштани, чорний хліб, сонячне проміння, висипати насіння, підкрутити гайку, крутити носом, в'язи скрутити, каламутити воду, материнська порада, китайська грамота, показати поріг, сьорбнути солоного.

2. Поясніть значення поданих нижче фразеологізмів. Чи стосується вас останній фразеологізм? Відповідь обґрунтуйте.

У три погібелі згинатися, волосся їжаком, ганятися за двома зайцями, підводне каміння, нуль без палички, дев'ятий вал, три кити, домашнє вогнище, від зорі до зорі, грати першу скрипку, сім п'ятниць на тиждень.

3. Спишіть речення, уставляючи замість крапок потрібні фразеологізми. Поясніть їх значення.

1. Він уже свого доскочив. Чого ж йому ... ? (Панас Мирний) 2. Хоч і пізня осінь, а надворі теплінь. Таку пору здавна в народі називають ... (І. Цюпа).

3. Майдан увесь заставлений возами так, що й ... (І. Нечуй-Левицький). 4. Куди? Нема чого ... на вулиці! Підсобиш матері вдома (Б. Антоненко-Давидович).

5. Ха-ха-ха! От ушкварив! Та швидше в мене ..., ніж це станеться; і в думку собі не клади! (М. Старицький)

Довідка: на долоні волосся виросте, зі шкіри вилазити, курці ступити ніде, бабине літо, собак ганяти.

4. Спишіть прислів'я. Визначте значення кожного виразу. Для якого стилю притаманне використання таких виразів?

1. У голові, як у пустій стодолі. 2. Ти в цьому розумієшся, як ведмідь на зорях. 3. У голову, як у торбу: що знайдеш, то сховаєш. 4. Надувсь, як сич на погоду. 5. У очі — як лис, а позаочі, як біс.

5. Попрацюйте в групах. Прочитайте та проаналізуйте прислів'я, складіть правила для мовця і слухача відповідно до прочитаного.

1. Жартуй, жартуй, та не смійся. 2. Від теплого слова і лід розмерзається. 3. Добре ласкаве слово краще м'якого пирога. 4. Слухай багато, а говори мало. 5. Хто мовчить, той трьох навчить. 6. Умієш говорити — умій слухати. 7. Шабля ранило тіло, а слово — душу. 8. Яка головонька, така й розмовонька.

Додаток 3

Розгорнутий конспект уроку

Тема: Форми існування мови (загальнонародна мова, літературна мова, просторіччя, діалект, професійні різновиди, жаргон, аргю).

Мета: розширити відомості десятикласників про форми існування української мови, а також про місце діалектів у розвитку літературної мови; формувати вміння визначати риси загальнонародної та літературної мови, розвивати чуття мови, вміння знаходити в тексті діалектизми; виховувати любов до української мови.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: копії текстів, картки з індивідуальним завданням для самостійної роботи, тлумачний словник української мови, таблиця-схема «Сучасна українська мова».

*Бува, дехто плутає розмовну мову з мовою загальнолітературною,
які гарно сусідяться, але живуть кожна за своїми законами й нормами.*

*Розмовна — це так би мовити, базар, де можна почути й солоне слівце,
а літературна — то вже ніби театр, де заведено добирати виразів.*

*Літературна мова часто послуговується надбанням розмовної,
але вельми ощадливо і то здебільшого в прямій мові героїв твору.*

П. Федотюк

*Поділ мови на літературну і народну означає лише те,
що ми маємо, так би мовити, «сиру» мову і оброблену майстрами*

О. Горький

I. Організаційний момент.

Робота з епіграфом уроку.

II. Повідомлення теми та мети уроку.

III. Засвоєння нового матеріалу.

- *Робота з довідковою літературою. Робота в групах. Дайте визначення поняттям загальнонародна мова, літературна мова, діалект, просторіччя, професіоналізм, жаргон, арго.*

Загальнонаціональна мова та її складники

Загальнонаціональна (загальнонародна) мова		
<i>Територіальні діалекти</i> — мовлення, поширене на певній території	<i>Соціальні діалекти</i> — мовлення, притаманне окремим соціальним групам	Літературна мова
Північне наріччя	Професіоналізми	
Південно-східне наріччя	Жаргонізми	
Південно-західне наріччя	Арготизми	

· Розглянувши таблицю, охарактеризуйте структуру загальнонародної мови.

· Прочитайте епіграфи до уроку. Як співвідносяться поняття *національна мова* і *літературна мова*?

· Чи збігаються поняття *літературна мова* та *мова художньої літератури*?

- Наведіть приклади просторіч, професіоналізмів та жаргонізмів.
- У чому полягає відмінність жаргону від аргю?
- З наведених ознак виберіть ті, що становлять специфіку літературної мови. Розкрийте зміст цих ознак.

Поліфункціональність, варіативність, обробленість, милозвучність, унормованість, популярність, загальнонаціональність, історизм, наявність терміносистем.

Коментар учителя.

- ***Пояснення вчителя.***

ОЗНАКИ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Під час текстотворення набирає чинності мовний (мовленнєвий) закон. Його сформулював ще Марк Тулій Цицерон. Цей римський діяч писав, що вивчав правила прикрашання стилю, у яких зазначено, що «висловлюватися ми повинні, по-перше, чистою й правильною латиною, по-друге, ясно й виразно, по-третє, гарно, по-четверте, доречно, тобто відповідно до гідності змісту». Ця сентенція й отримала назву мовного закону. Дотримання цих правил означає ретельну роботу над текстом, над культурою мовлення.

Літературна мова — це унормована, регламентована, відшліфована форма існування загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей: пресу, художню літературу, науку, освіту, побут тощо.

До ознак літературної мови належать: *унормованість* (наявність усталених норм), *наддіалектність* (літературна мова, на відміну від територіальних діалектів, функціонує на всій території України; вона не містить діалектизмів), *поліфункціональність* (мова охоплює всі сфери комунікативної практики суспільства), *уніфікованість* (стандартність допомагає мові зберегти

цілісність і єдність), *стилістична диференціація* (полягає в тому, що літературна мова має розгалужену стилістичну систему).

Літературна мова має *усну* та *писемну* форми. Сучасна українська літературна мова сформувалася на основі південно-східного наріччя, увібривши в себе деякі діалектні ознаки інших наріч. Зачинателем української літературної мови є І. П. Котляревський, адже саме він уперше використав народну мову полтавських говорів. Основоположником сучасної літературної мови вважають Т. Г. Шевченка. Він підніс мову на високий рівень словесно-художньої культури, заклав підвалини для розвитку наукового, публіцистичного та інших стилів. У творах Т. Г. Шевченка глибоко відображені уснорозмовні форми народної мови, її поетичність. Традиції Кобзаря продовжували І. Я. Франко, Леся Українка, М. М. Коцюбинський та інші письменники.

Наразі українська мова, будучи динамічною системою, розвивається й збагачується. Процес цей супроводжується усталенням, шліфуванням літературних норм.

Правильність мовлення означає добре володіння всіма нормами літературної мови. Цицерон писав: «...уміти правильно говорити... ще не заслуга, а не вміти — уже ганьба, тому що правильне мовлення, по-моєму, не стільки достоїнство вправного оратора, скільки властивість кожного громадянина».

Норми літературної мови — це сукупність усталених, історично закріплених правил, якими послуговуються мовці в усному й писемному мовленні.

Норми літературної мови

Орфоепічні	Регулюють правильність вимови слів
Акцентуаційні	Регулюють правильність наголошування слів

Орфографічні	Регулюють правильність написання слів
Пунктуаційні	Регулюють правильність постановки розділових знаків
Морфемні	Регулюють правильність вживання частин слова
Лексичні	Регулюють правильне вживання слів (паронімів, синонімів, антонімів, омонімів тощо)
Фразеологічні	Регулюють правильність використання фразеологізмів
Морфологічні	Регулюють правильність вживання граматичних форм слова
Синтаксичні	Регулюють особливості правильної побудови речень, тексту
Стилістичні	Регулюють відповідність мовних засобів обраному стилю

-Прочитайте. Визначте тему висловлювання. Яку роль відіграють діалекти у збагаченні літературної мови?

1. Народна мова в своїй цілості — неоціненний скарб для збагачення мови літературної (І. Огієнко). 2. Діалекти — свідки історії народу (Г. Хабургаєв). 3. Мова — стовбур; наріччя (діалекти) — гілки; або: мова — річка, наріччя — притоки, які збагачують головний потік, але не становлять без нього самостійного значення (ІІ. Кононенко). 4. Без народних говорів літературна мова пересихає, як річка без живлющих джерел (М. Никончук). 5. Усна розмовна мова народу — рухливий, постійно оновлюваний і здатний до самоочищення могутній потік, підґрунтя всіх інших мовних різновидів, у тім числі літературного (Л. Масенко).

- Прочитайте речення. Знайдіть просторіччя, діалектизми, жаргонізми, професіоналізми та арготизми. Поміркуйте, для чого письменники вдаються до використання такої лексики?

1. Прямую далі в топило, де завжди знаходять собі притулок зайці та лисиці (О. Сизоненко). 2. Не гомоніли ще тоді копри і терикони заростали зіллям, та день у день там зграйки дітвори шукали крихітні шматки вугілля (І. Савич). 3. Отаман став на демені в човні, коло його ніг лежала кодола, скручена кружалом, неначе гадюка, з залізною кішкою на кінці, котра була прив'язана до одного кінця мережі (І. Нечуй-Левицький). 4. Кажуть, німець безліч шпівнів наперед вислав і вони швендяють скрізь, то жебраками, то черницями, то селянами (У. Самчук). 5. Розказував, як він попав раз на вечорниці... А там самі терпелюки та каравони (Г. Хоткевич). 6. Військові клейноди запорожців склалися з булави, бунчука, корогви, печаті й котлів, або литаврів (А. Кащенко).

Робота зі словником

- Визначте загальноживані слова, професіоналізми, діалектизми, жаргонізми, арготизми та просторічну лексику. З'ясуйте значення цих слів.

Шпора, вітер, чічка, ширмач, буклет, лаківки, кимарити, хвіст, пара, урка, крисаня, соловей.

V. Закріплення вивченого матеріалу.

- Прочитайте текст. Дайте йому назву. Визначте професіоналізми.

Млинарство на Україні відоме з давніх-давен. Будівництво млинів було вельми складною справою. Водостоки регулювали греблею. Для їх зведення потрібно було чимало рук. Млини зводили на певній відстані од гребель, і вода

до них надходила спеціальними каналами. Для підвищення її рівня робили так звані настилові греблі, збагачуючи канали спереду в'язанками з лози, гілок дерев. Протоки ретельно оберігали від забруднення (В. Скуратівський).

- *Перекладіть українською мовою.*

Быть на хорошем счету; бросаться в глаза; попасть впросак; втирать очки; позолотить пилюлю; зайти в тупик; рояль в кустах.

- *Поставте наголос у наведених словах, дотримуючись акцентуаційних норм. Запам'ятайте правильне наголошування.*

Феномен, фольга, спина, ознака, асиметрія, листопад, олень, центнер, вигода, джинсовий, середина, довідник, показник, кілометр, помилка.

- *Перекладіть українською мовою.*

Верный ответ; купить в рассрочку; действующее законодательство; частный вуз; является заместителем директора; верное решение; действующий документ; согласно приказу; частное предприятие; является адептом учения; согласно правилу; согласно договору.

- *Відредагуйте речення.*

1. Він на дуже хорошому рахунку в керівництва. 2. Одразу кидається в очі, що цей приватний вуз являється одним із кращих. 3. Дане твердження являється анахронізмом. 4. Не дивлячись на те, що він є досить одіозною особою, він знаходиться на гарному рахунку в цій установі. 5. Він попав впросак. 6. Не треба втирати мені окуляри, я все одно знаю вірну відповідь.

VI. Підбиття підсумків уроків.

Дайте відповіді на запитання.

- Що таке загальнонаціональна, або загальнонародна, мова?
- Які елементи містить загальнонаціональна мова?
- Що таке літературна мова? Які її основні ознаки?
- Що таке норма мови? Назвіть норми української літературної мови.

VI. Домашнє завдання.

- ▶ Знайти і виписати з творів художньої літератури по 5 прикладів діалектизмів, професіоналізмів, арготизмів, жаргонізмів.